

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

**Администрация муниципального района
«Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва»**

МБОУ Кызыл-Дагская СОШ

РАССМОТРЕНО

методическим советом школы

Заместитель директора по НМР

Асчон - Салчак А.Б.

Протокол № 1

от «29» августа 2023 г.

СОГЛАСОВАНО

Педагог дополнительного

образования

Калдар-оол Калдар-оол А.Д.

Протокол № 1

от «29» августа 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директором школы

Кочаа С.С.

Приказ № 1/11

от «01» сентября 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

КУРСА ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

«Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери»

(Литература и другие виды искусства)

для обучающихся 5-9 классов

с. Кызыл-Даг, 2023

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

5-9 класстарга «Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери» деп аттыг кичээлден дашкаар өөредилгениң ажилчын программаны Тыва Республиканың өөредилге яамызының КБЭЧ «Национал школа хөгжүдөр институттуң» тыва филология лабораториязының улут методизи Л.Х.Ооржактың тургусканы «Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери. 5-9 класстарга кичээлден дашкаар өөредилге программасы» деп программасынга даянып, ажилдап кылган.

«Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери» аттыг кичээлден дашкаар өөредилгеге таарыштыр ажилдап кылдырган программа «Төрээн (тыва) литература» эртемниң программасын делгем шингээди өөренир, чаарттырган ӨФКС-тың ужур-уткалыг кезээнде кириген немелдерни боттандырап сорулгалыг кылдырган.

5-9 класстарга программа тус-тус тематиктиг угланышкыннарлыг, өөредилге болгаш кижизидилге сорулгаларлыг, чечен чогаалды тыва улустуң аас чогаалы, уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый холбаалыг сайгарып өөрениринге таарымчалыг байдалдарны тургузар, уругларның гуманитарлыг эртемнерге сонугалдарын деткиир, билииниң делгем болурунче кичээнгейни углаан.

Кичээлден дашкаар өөредилге программасы «Төрээн (тыва) литература» эртеминге чедип алып ужурлуг предметтиг, метапредметтиг болгаш бот-тускайлаң түңнелдерден аңгыда тыва чогаал эртемге хамаарышкан билии эртем, культура болгаш төөгү талазы-биле бедик деңнелиг болурун магадылап турар. Кичээлден дашкаар ажил-чорудулга өөреникчилерниң сонугалын, ада-иениң чагыы, чоннуң ёзу-чаңчылдарын болгаш амыдыралының национал онзагай талаларын уругларга таныштырап.

Бердинген программада кол кичээнгейни өөреникчилерниң делгем эртем-билиглиг болгаш бедик чогаадыкчы салым-чаяанныг өзөрүнче, келир үениң салгалын хамааты, патриотчу туружу быжыг амыдырап-чурттаарынга белеткээринче углаан.

Тыва чечен чогаалдың төрүттүнүп, хөгжүлделиг сайзыраарынга өзек, идиг болган улустуң аас чогаалын өөренип билиинге немей уруглар чаа, солун темаларны класстан дашкаар кичээлдерге өөренир, дылдың уран чурумалдыг аргаларының номчукчуну кайгадып, бодандырып, өөртүптер салдарлыын, чечен чогаалдың уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый холбаалыын билип алып.

Россияның биче буурай чоннарның ёзу-чаңчылдарын тыва чоннуу-биле бир дөмей хүндүлөп, сагып чоруур, чараш мөзү-бүдүштүг, долгандыр хүрээлелге хумагалыг, бедик бижик-биликтиг кижини хевирлээринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп ажилдаары программаның методиктиг кол угланышкыны бооп турар. Тыва чогаал эртеминден дашкаар чогаал дугайында делгем билиг бээри программада чугула бодал кылдыр кирип

турар.

Психолог, лингвист А.А. Леонтьев мынча деп бижээн: «ажыл, хүлээлге талазы-биле бедик бижик-биликтиг (функциональная грамотность) болуру дээрге амыдыралынын дургузунда тургустунуп болгу дег янзы-бүрү байдалдарны, шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларны, сорулгаларны боттандыраарда, кижиниң ниитилелге шын алдынып, кижилер-биле чөптүг харылзааларны тургузуп ап, шын аргаларны ажыглап, тудуп чурттаар салым-чаяанныг болуру-дур».

Функционалдыг бедик бижик-биликтиг кижикандыг-бир ниити чүүлге, үзел-бодалга чыгадып эвес, бот-тускайлаң туруштуг, көрүштүг, үзел-бодалдыг амыдырап чурттаар. Долгандыр болуушкуннар, медээлер кижини эскериичел, чүвени сактып алып арга-шинээ быжыг, турум болурунга белеткээр.

Номчулга талазы-биле бедик бижик-биликтиг (читательская грамотность) болуру номчулгага сундулуг, сонуургалынга дүүштүр чогаалдарны шилип, үнелеп, шын ажыглап чаңчыкканы болур.

Кижиниң амыдыралчы сорулгазын боттандыраарынга, билиин делгемчидеринге, номчулганың чугулазын билип алырынга класстан дашкаар кичээлдерниң салдары дыка улут. Ниитилел амыдыралындан хоорук эвес, бүгү талазы-биле идепкейлиг, чазык аажы-чаңныг, чечен чогаалды болгаш өске эртемнерниң сырый харылзаалыын сайгарып билир кижини хевирлээри чугула.

Тыва чогаал кичээлинге аас чогаалының ханы амыдыралчы утказын сайгарып чурттаарынга уругларны белеткээр, ол талазы-биле боттут дузаны өөрөдигениң чижектеринге даянып көргүзөр угланышкынныг болганы-биле программа кижизидикчи салдарлыг.

5-9 класстарга кичээлден дашкаар өөрөдигеге таарыштыр тургустунган «Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүң өске хевирлери» деп ниити аттыг Программада дараазында темалыг өөрөдиге-кижизидилгелиг ажыл-чорудулганы эрттирер: 5 класска – «Чечен чогаал болгаш улустуң аас чогаалы», 6 класска – «Чечен чогаал болгаш үлегер домактар», 7 класска – «Чечен чогаал болгаш театр», 8 класска – «Чечен чогаал болгаш уран чурулга», 9 класска – «Чечен чогаал болгаш ырылар».

«Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүң өске хевирлери» деп кичээлден дашкаар ажыл-чорудулганың чижек ажылчын Программанын тургузарынга даянган норматив-хоойлу доктаал-саавырлар:

1. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 2 июля 2021 г. № 400 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации».

2. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 31.05.2021 № 286 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования». (Зарегистрирован 05.07.2021 № 64100.)

3. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 31.05.2021 № 287 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования». (Зарегистрирован 05.07.2021 № 64101.)

4. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 18.07.2022 № 569 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования». (Зарегистрирован 17.08.2022 № 69676.)

5. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 18.07.2022 № 568 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования». (Зарегистрирован 17.08.2022 № 69675.)

6. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 мая 2012 г. №413 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта среднего общего образования».

7. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 12.08.2022 № 732 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт среднего общего образования, утверждённый приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 мая 2012 г. № 413». (Зарегистрирован 12.09.2022 № 70034.)

8. Письмо Министерства просвещения Российской Федерации «О направлении методических рекомендаций по проведению цикла внеурочных занятий «Разговоры о важном» от 15.08.2022 № 03-1190.

9. Примерная рабочая программа по воспитанию для общеобразовательных организаций, одобренная решением федерального учебно-методического объединения по общему образованию. (Протокол от 23 июня 2022 г. № 3/22.).

Программаның чугулазы

Россияның өөрөдиге адырында өскерилгелер келир салгалдың кижилерин бүгү талалыг сайзыраңгай белеткээр, школадан алган билии делгем, бедик культуралыг, делегейге көрүжү, үзел-бодалы турум кижини хевирлээринче кичээнгей углап турар. Бодунуң кылдыныгларынга негелделиг, харыысалгалыг кижини чогаал кижизидип турар.

Чечен чогаал амыдыралды үнелээринге, өскелерниң сагыш-сеткилиниң эскерип чурттаарынга, долгандыр турар бойдуска хумагалыг, чараш мөзү-бүдүштүг кижини хевирлээр, бодунуң келир амыдыралынче бодамчалыг көрүп чурттаарын өөредип кижизидер. Чогаалды уран чүүлдүң хевирлери болгаш өске эртемнер-биле холбаштырып

өөредири уругларның эстетиктиг көрүжүн делгемчидер. Тыва чоннун культуразын, төөгүзүн делгем шингээдир байдал кичээлдерге тургустунмайн турары-биле бердинген программаны ажылдап кылганының чугулазы көстүп турар. Интернетте багай медээлер, телефоннарда оюннар уругларның ниити сайзыраарыга багай салдар чедирип турар, номчулгадан уругларны чардыктырып, угаан-медерелинин ажылдаарын кошкадып турар.

Угаап боданырынга, ниити чүүлден кол бодалды илередип өөрениринге, чүвени сактып алырынга улустун аас чогаалының янзы-бүрү хевирлери, ол ышкаш сайгарып номчуурунга солун чогаалдар, деңнеп шинчилээринге уран чүүлдүн хевирлери-биле таныжары дыка чугула.

«Төрээн (тыва) чогаал» эртемнин Программасында кирбейн турар аас чогаалының чижектерин, солун чогаалдарны уругларга таныштырары оларның чогаалды амыдырал-биле холбаар, ханы сайгарар, угаап боданыр, деңнээр арга-шинээн сайзырадыр.

Сөзүглелди анаа-ла сыыладыр номчуп билири номчукчунун бедик деңнелинин тодарадыкчызы болбас. Амыдыралдың уjur-утказын шын билип чурттаарынга тоолчургу, бурун чугаалар, үлегер домактар, чаа чогаалдар кижизидикчи, өөредиглиг уjur-уткалыг.

ПРОГРАММАНЫҢ СОРУЛГАЛАРЫ БОЛГАШ СОРУЛГАНЫ БОТТАНДЫРАП АЖЫЛДАР

Программаның сорулгазы: тыва чогаал эртемин улустун аас чогаалы, уран чүүлдүн «чурулга», «ырылар», «театр» хевирлери-биле чергелештир өөредип, уругларның делгем билиглиг болурунга тааарымчалыг байдалды тургузары.

Кол сорулга дараазында сорулгаларны боттанырынче угланган:

чечен чогаал ниитилелден хоорук делегей эвес, чогаалчының эрткен, амгы болгаш келир үениң болушкуннарын, ол ышкаш аас чогаалын, уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый холбаалыг чечен чуруп көргүскен ажылы дээрзин таныштырар;

уран чүүлдүн хевирлери кижинин эстетиктиг культуразын сайзырадып, кижизидип турар дээрзин бадыткалдыг шынзыдып өөренирин уругларга шингээттирер;

эртемнернин аразында сырый холбааны билири чугула, долгандыр хүрээлелди долу хүлээп, хөйүнү билир, делгем угаанныг болурунга салдарлыг дээрзин уругларга билиндирер;

чарашты эскерип, эстетиктиг көрүжүн сайзырадыр;

чогаал болгаш амыдыралды бодунуу-биле сайгарып, деңнеп өөренирин, кээргээчел, дузааргак сеткилдиг болурунга кижизидер;

номчулгага сундулуг, бот-тускайлаң номчуттунарын, шинчилел ажылдар кылып арга-мергежилин сайзырадыр.

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЧОГААЛ ЭРТЕМИНГЕ КИЧЭЭЛДЕН ДАШКААР АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАНЫЦ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Россияның Чырыдыышкын яамызының 2022 чылдың 0705-те үндүргени N ТВ-1290/03 "О направлении методических рекомендаций" (вместе с "Информационно-методическим письмом об организации внеурочной деятельности в рамках реализации обновленных федеральных государственных образовательных стандартов начального общего и основного общего образования") доктаал-саавыры (www.consultant.ru) болгаш өөредилге организацияларының ажыл-чорудулгазында угланыышкыннарынга дүүштүр тыва чогаал эртеминге класстан дашкаар немелде өөредилге эрттирип болур темаларны НШХИ-туң тыва филология лабораториязының сүмелээн темаларын кириштирип турар.

«Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери» деп кичээлден дашкаар өөредилге программанын шынгадыринге сүмелеп турар шактар саны – 172 шак: 5 класска – 35 шак (неделяда 1 шак), 6 класска – 35 шак (неделяда 1 шак), 7 класска – 34 шак (неделяда 1 шак), 8 класска – 34 шак (неделяда 1 шак), 9 класска – 34 шак (неделяда 1 шак).

КИЧЭЭЛДЕН ДАШКААР АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАГА ӨӨРЕДИЛГЕНИ ШЫНГАЭТКЕНИНИЦ ТҮННЭЛДЕРИ

Уругларның сагыш-сеткил делегейин, чараш аажы-чаңын хевирлээринге, чогаал эртеминге билиин делгемчидеринге тыва чогаал эртемин уран чүүлдүн хевирлери, өске эртемнер-биле холбап өөренигинин соонда, предметтиг, метапредметтиг база бот-тускайлаң түннелдер илерээр.

Бот-тускайлаң түннелдер: төрөөн дылынга, черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт төөгүзүн, культуразын үнелеп билир; номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы салым-чаяанныг; өг-бүле, хөй-ниити база күрүне чергелиг хоойлу-дүрүмнү сагыш чоруур, сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чараш, өскелер-биле эптиг-чөптүг аажы-чаңныг кижинин хевирлеттинер, тыва чогаалга билиинин деңнели илереттинер.

Предметтиг түннелдер: тыва чогаалга өөрениг бүүгү теориялыг билиглерин (чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, оон бижиттинген төөгүзүн, композициязының тургузуун, дылының уран чурумалдыг аргаларын дээш оон-даа өске) шынгаэткенин, уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлери-биле чогаалдың идеязын деңнеп, ханы сайгарып билир, чогаадыкчы арга-шинээ бедик номчукчу хевирлеттинер; аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай, чугааның байдалынга дүүштүр бодалдарын тода илередип шыдаар арга-шинээ сайзыраар.

Метапредметтиг түннелдер: билиг шынгаэди ажил-чорудулгазын бот-хуузуңда

углап-баштап, аайлап билир, ниитилелге бодун шын алдынып, бодунуң туружун, үзел-бодалын камгалап билир, тыва литератураның укталган дөстөрүн болгаш тыва чогаал эртеминден дашкаар шиңгээдип өөрөнгенин, чогаал сайгарылгазын улустуң аас чогаалы, эрте-бурунгу түрк бижиктин тураскаалдары, төөгү, география дээш оон-даа өске эртемнер-биле сырый харылзаалыын чергелештир шиңгээдип өөренир арга, мергежилдии бот-тускайлаң, бот-хайгааранып, бот-түңнел кылып билири илерээр.

5-ки классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш мергежилдерни шиңгээдир.

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадып билир;

дылдың чурумалдыг аргаларын, чогаалда ооң салдарын тодарадып билир;

улустуң аас чогаалының онзагайын илередип, ооң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарып билир;

улустуң аас чогаалында мөзү-шынар айтырыынга хамаарыштыр хар-назынынга дүүштүр тайылбырлыг сайгарылганы кылып билир;

бурун болгаш тоолчургу чугааларның, тоолдарның өөредиглиг ужур-утказын, кижизидикчи салдарын тайылбырлап билир;

аас чогаалының дылының онзагайын тодарадып билир;

болуушкуннарга даянып, маадырларның психологтуг байдалын тодарадып, характеристика берип, өске маадырлар-биле деңнелгелиг сайгарылганы кылып шыдаар;

чогаал үзүндүлерин медреселдиг номчуп база уткузын сөзүглелге дүүштүр тода эдерти чугаалап билир;

маадырларның хөделиишкиннеринге бот-хуузунуң хамаарылгазын чогаал сөзүглелинге даянып, бадыткалдыг тайылбырлап билир;

чогаалды улустуң аас чогаалы-биле холбаалыг өөредири, оларның аразында харылзааны тодарадып билир;

чогаалды рольдап аянның номчуур;

өөрөнгөн чогаалдарында мөзү-шынар айтырыынга база амыдыралда үнелерни (маадырларның буянныы, эвилең-ээлдээ болгаш сагыш чогаачалы, каржы аажы-чаңны эвилең чоруктуң ажып тиилээри дээш о.ө.) сайгарып билир;

сөзүглелге план тургузуп билир;

сөзүглелди план ёзугаар тода азы шилилгелиг эдерти чугаалаар;

чогаал теориязын өөрөнгөн деңнелинге дүүштүр билир;

салдынган айтырыгларга аас-биле азы бижимел долу харыылап шыдаар;
чогаалда маадырларның хөделиишкиннеринге бодунуң хамаарылгазын илередип
шыдаар, чогаалда болуушкуннарның амыдырал-биле холбаалыын эскерип билир;
төлевилел, презентацияларны кылып билир (башкының удуртулгазы-биле).

**6-гы классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш
мергежилдерни шингээдир**

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шингээдип алыр:

чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадып билир;
аянның номчулганы негелде ёзугаар күүседип билир;
тоолчургу чугааларның идеялиг утказын ажыдып шыдаар;
тыва чоннуң аажы-чаңында мөзү-шынарында чөптүг, шынчы, төрөөн черинге
шынчы бараан болуру дээш оон-даа өске шынарларны илередип билир;
үлегер домактарның өөредиглиг, кижизидилгелиг ужур-утказын билир;
«алды арга, беш меге» деп үлегер домактың ханы философчу утказы-биле
таныжар,
«мерген угаан» болгаш «хоозун шынар» деп билиишкиннерни амыдыралчы чижектер-
билехолбап, тайылбырлап өөренир;
дылдың чурумалдыг аргаларының үлегер домактарда ажыглалын илередип билир,
кижиниң аажы-чаңының хевирлеттинеринге дээштиг салдарын тодарадып билир;
автор дугайында медээни Интернет четкизи болгаш өске-даа үндезиннерден тып
билир;
өөренген билиглеринге хамаарыштыр аас болгаш бижимел ажылдарны күүседип
билир;
словарьлар болгаш немелде медээлер-биле ажылдап, оларны херек кырында
амыдыралга ажыглап билир;
үлегер домактарның тургузуунда метафора, деңнелге, гипербола, аллегория
аргаларының долгандыр турар боттуг чүүлдерни, болуушкуннарны медреселдиги-биле
угаап-боданып өөрениринге база амыдыралды, октаргайны долу чараш сагыш-сеткил-
биле хүлээп чурттаарынга өөредир, кижизидер салдарын билир;
немелде литература-биле база улуг улус-биле ажылдап билир болур ужурлуг.

**7-ги классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш
мергежилдерни шингээдир**

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шингээдип алыр:

бот-тускайлаң номчаан чечен чогаалының өөредиглиг, кижизидилгелиг салдарын ажыдып шыдаар;

«театр»деп билиишкин-биле таныжылга, чечен чогаал театр уран чүүлүнүн кол үндезини дээрзин билип алыр;

чогаалдарда «ниити» болгаш «национал онзагай чүүл» деп билиишкиннерни ажыдып билир;

театр уран чүүлүндө урун чүүлдүн бүгү хевирлери каттыжып чоруур дээрзин билир;

шии чогаалынга хамаарышкан теориялыг терминнер, билиишкиннерни билир, сайгарылга үезинде чөптүг ажыглаар;

өөренип турар чогаалдарында (шииде) мөзү-шынар айтырыгларын көдүргенин база хамааты туруш хевирлээр салдарын тодарадып билир;

чогаалдарның кижизидикчи салдарын илередир;

шииде персонажтарның тема, идея тодарадырынга чечен ужур-дузанын демдегледип билир;

чогаалда чидиг чөрүлдээни (конфликт) тодарадып билир;

чогаалды сайгарып турар үеде, долу сайгарылгалыг харыыны берип шыдаар;

өөренген чогаалдарының кол чидиг айтырыгларын, аас чогаал-биле база тыва чогаалчыларның өске чогаалдары-биле холбаалыын деңнеп сайгарып билир;

сайгарылга үезинде тура, бодунуң туружун, көрүжүн, бодалын бадыткалдыг чижектерлиг чугааның аас болгаш бижимел хевирлеринге илередип билир;

аас-биле монолог харыыны тургузуп билир;

чогаал сайгарылгазынга критиктерниң ажылдарын ажыглап билир;

шии чогаалының сайгарылгазын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңней сайгарар;

номчаан чогаалынга үнелел кылып, утказын тодарадыр өзек сөстөрни сөзүглелден тып билир;

чечен чогаал болгаш театр – өөредилгениң, кижизидилгениң бир аай кезээ дээрзин билир;

чогаалчының чогаадыкчы ажылынга хамаарышкан бижимел ажылдар күүседиринге төлевилел азы бердинген темага план тургузуп, бот-тускайлаң (шинчилел ажылын кылырынга) ажылдап, бижимел ажылды билир.

чоннуң төөгүзүн, чаңчылчаан ёзу-чаңчылдарын, улустуң ырларында кижиниң иштики дегелейин өөренир;

улустуң ырларын күүседип билир.

8-ки классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш мергежилдерни шингээдир

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шингээдип алыр:

чурумалдыг уран чүүл дугайында билиг-биле таныжар, Тываның билдингир чурукчулары, оларның ажылдарының дугайында билигни шингээдир;

Тываның культуразының болгаш интеллигенцияның төөгүзүнүң дугайын таныжар;

Чурукчулар эвилелиниң тургустунганы болгаш ажылының эге чылдары, сайзырап келгени-биле таныжар;

уран чурулга, чонар-даш болгаш өске-даа чогаадыкчы угланыышкынның ажылдар дугайын билип алыр;

чогаадыкчы салым-чаяанныг херээженнер, херээжен даш чонукчуларының ажылының онзагайы-биле делгем таныжар;

чурукчу болгаш чогаалчы кижиниң делегейин деңнеп билир;

хаяда чурумалдыг бижиктер, оларның чечен чогаалдың болгаш уран чурулганың сайзыраарынга дээштиг салдарының дугайында таныжып, тайылбырлаар;

төөгүнүң үнелиг чүүлдеринге хумагалыг, хүндүткелдиг болурун кижизиттинер; кижилерниң хамааты хүлээлгезин, патриотчу туружун, чараш амыдыраарын шингээдиринге плакат-графика уран чурулганың болгаш кыйгы-шүлүктөрнүң ужур-дузанын тайылбырлап, таныштырып билир;

чурулга терминнерин билир;

Тываның төөгүзүнүң уран чүүлдүң хевирлеринде кирип турарын өөренир, үнелел бижип чаңчыгар;

шинчилел ажылдарын күүседип билир;

кожа-хелбээ Хакас болгаш Алтай чоннарның билдингир чогаалчылары болгаш чурукчуларының дугайын билип алыр;

номнарның чурук каастангазынга чурукчуларның киржилгезин билир;

Тыва культураның хөгжүлдезинге үлүүн кирип чоруур билдингир культура ажылдакчыларының чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжар;

шии чогаалы болгаш урун чурулга деп билиишкиннерни деңнеп сайгарар;

өөренген шии чогаалдарын сайгарып, шиижидип ойнаарынга сонугалдыг;

Тыва чогаалчыларның портреттери болгаш чогаалдарга иллюстрациялар-биле таныжар;

чогаалдың кол тема, идеязының уран чурулгада илереп кээрин, чурттун төөгүзүн, чоннун амыдыралы-биле холбап сайгарып билир.

9-ку классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш мергежилдерни шиңгээдир

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

тыва литератураның тывылганы болгаш сайзырап келген оруун, баштайгы тыва чогаалдарны билир;

чогаал теориязынга хамаарышкан өөрөнгөн терминнерин болгаш билиишкиннерин сайгарылга кылырынга чөптүг ажыглап билир;

сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарарынга билдингир аргаларын ажыглап билир: чылдагаан-түңнел харылзааларны тодарадып билир, чогаалдың кол бодалын илередип билир, сөзүглелди кезектерге чарып билир, ат берип, план тургузуп, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билир;

эртем-төөгүлүг, өөредилге болгаш чечен чогаалдар сөзүглелдериниң онзагайларын тодарадып, сайгарып билир, номчаан чогаалынга үнелел берип шыдаар; ыры болгаш хөгжүм деп билиишкиннерни чечен чогаал-биле холбап өөренир; уран чүүлдүң хевирлеринде ниити болгаш ылгалдыг чүүлдерин билип алыр;

бодунуң чогаадыкчы сонuurгалын сайзырадырынга сонuurгалдыг, боду чечен чогаалдарны, ырыны, чурукту чогаадырын шенеп турар, үнелел-сөзүглел тургузуп билир;

география, төөгү эртемнери-биле чогаалды холбап, сайгарып билир;

тыва композиторлар дугайын өөренир;

ырыларда, чогаалдарда амы-хуунуң болгаш хөй-ниитиниң көдүргөн айтырыгларын сайгарып билир;

ниитилел чергелиг мөзү-шынар, чурум айтырыыга хамаарышкан чидиг айтырыгларның ырыларда киргенин, амгы үениң ырыларының сөстөрүн сайгарар;

«ыдык», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерниң уткаларын ажыдып шыдаар;

чогаал болгаш ыры. Шүлүктүң тема, идея, сюжеттер болгаш овур-хевирлерниң аялгага илереп кээрин билип алыр;

чогаадыкчы бодалдың төрүттүнери, композиторларның болгаш чогаалчыларның сактыышкыннары-биле таныжар;

Тываның билдингир профессионал композиторлары. Чаа авторлар болгаш ырылар сайгарылгазын күүседир;

тыва чоннуң амыдыралында ыры-шоор. Тыва кожамык. Оларның тывылган төөгүзү, тема болгаш күүселдезиниң аайы-биле онзагайларын тодарадып билир;

маадырлыг тоолдар, оларны ыдарыының аянын сонuurгап өөренир;

көшкүн аймактарның база тываларның эрте-бурунгу төөгүзүндө ырылары.
«Күлтегин», «Кым сен, Субедей маадыр?» деп шиилерде ырыларның онзагайын тодарадып билир;

ниити ыр болгаш оон-даа өске музыкага хамаарышкан теориялиг билиишкиннерни өөренир;

М.Н. Ооржактың «Шүлүк болгаш аялга» деп ному-биле таныжылга. Авторнун сорулгазы. Тываның улустун чогаалчыларының чогаадыкчы ажыл-ижи болгаш ыры апарган шүлүктери-биле таныжылга, ырлап өөренири;

аялга бижиир чогаалчылар. В.Ш. Көк-оол, А.Ч. Тамба-Сүрүң, К.Ч. Тоюн, Т.Т. Кызыл-оол болгаш өскелер-даа;

бичиилерге ырылар. Л.Б. Чадамба, Ч.К. Кара-Күскениң ырларын билир;

чогаалдың болгаш аялганың уран-чечен онзагайы сайгарып билир, шинчилел ажылын күүседир;

амгы тыва шүлүк чогаалы болгаш ырының сайзыралының онзагайын сайгарып билир.

ӨФКС: бот-тускайлаң түңнелдер

Бот-тускайлаң түңнелдер:

Ортумак ниити өөредилге деңнелинге өөреникчилерниң тыва чогаал эртеминиң программазын шиңгээткен соонда, дараазында бот-тускайлаң түңнелдер хевирлеттинер:

1) хамааты кижизидилге:

хамааты кижиниң хүлээлгелерин күүседиринге болгаш эргелерин боттандыраарыңга белени, хоойлу ёзугаар хостуг алдынарыңга болгаш өске хамаатыларның эрге-ажыыңга хүндүткелдиг болуру, өг-бүле херээниң, өөредилге организациязының, тус чер каттыжылгазының, төрөөн чериниң, чуртунуң ажыл-херээңге идепкейлиг болуру, амыдыралда болушкуннарны чечен чогаалда чырыттынганы-биле деңнээри;

херекчок кыдыкы көрүштерге (экстремизм), кижиниң эрге-ажыыңга, дең эргелиинге хамаарыштыр кызагдаарыңга сундулуг чоруктан ойталаар, аңгы-аңгы социал институттарның кижиниң чуртталгазыңга салдарын билип турар, хамаатының эрге-ажыы, хостуг чоруу болгаш хүлээлгелериниң дугайында билир, хөй янзы аймак-чоннуг (поликультурлуг) болгаш чүдүлге-сүзүглели аңгы ниитилелге бодунуң кол эргелерин, хостуг чоруун база янзы-бүрү чоннар аразыңга бодун алдынарының чижээн, дүрүмүн төрөөн тыва чогаалдың чижектеринге даянып сайгарары;

чогаалдарда чижектерге даянып алгаш, школаның бот-билчииникиниң, бот-деткиишкинниң чаагай үзел-бодалдыг ажылдарның янзы-бүрү хевирлеринге идепкейлиг киржип, бот-башкарнып ажылдаарыңга белени;

2) патриотчу кижизидилге:

чүдүлге-сүзүглеси аңгы-аңгы, хөй янзы аймак чоннуг россияжи ниитилелдин кежигүнү мен деп медресеп билип турар, тыва дылы болгаш чогаал, төөгү, бодунуң төрөөн чери ыдыктыг деп билир, Россия Федерациязының төөгүзүңге, культуразыңга сонуургалдыг, орус болгаш делегей литературазын тыва чогаалдар-биле деңнеп өөренирин медресеп билири;

бодунуң улуг чурту – Россияның эртем сайзыралында, уран чүүлүндө, спортта, технологияларында база чоннуң дайынчы болгаш күш-ажылчы чедишкенин үнелиг чүүлдер кылдыр санап чорууру;

Россияның ыдыктыг чүүлдеринге – символдарга, күрүнө байырлалдарыңга, төөгү болгаш бойдус өнчүзүңге база төрөөн черинде чурттап чоруур янзы-бүрү аймак чоннуң ёзу-чаңчылдарыңга хүндүткелдиг болуру, тыва чогаалда оларның илереп келгенин эскерип билири.

3) сагыш-сеткил, мөзү-шынар кижизидилгези:

утка-шынары үнелиг чүүлдерге, оларга хамаарышкан дүрүмнерге даянып база амыдыралдың байдалдарыңга дүүштүр чогаал маадырларының аажы-чаңыңга болгаш ажыл-херээнге үнелелди бээри, кижизидилге ажылының уг-шиин чөп илередип билири;

мөзү-шынар болгаш эрге-хоойлу дүрүмнеринге дүүштүр бодунуң хөделиишкенин уржук-салдарларын медресеп билири, бодунуң болгаш өске улустуң аажы-чаңыңга, ажыл-херээнге үнелел бээри;

ниитилелге удур хөделиишкенин хүлээвези, бот-хуунуң болгаш ниитилелге кижиниң хостуг чоруун база харысалгалыг болурун билири;

4) эстетиктиг кижизидилге:

уран чүүлдүң хевирлерин, бодунуң болгаш өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын, чогаадылгазын шингээдири, уран чүүлдүң хевирлериниң, ооң иштинде өөренип турары чечен чогаалдың кижиге сеткил-сагыш хайныышкынныг салдарлыын билири;

чечен чогаалды болгаш аңгы-аңгы культуралар аразында холбааны, бот-билчишкени аргазы деп медресеп билири;

аңгы-аңгы аймак-сөөк чоннуң ёзу-чаңчылдарын, улусчу чогаадылгазын, төрөөн чуртунуң болгаш делегей уран чүүлүнүң үнезин билири;

уран чүүлдүң янзы-бүрү хевирлеринге бодунуң хамаарылгалыын бот-тускайлаң илередип билири;

5) мага-бот болгаш сеткил-сагыш талазы-биле кадык, амыр-тайбың болурун хевирлээри, күш-дамыр кижизидилгези:

бодунуң амыдыралчы база номчукчу дуржулгазыңга даянып, кадыкшылыңга

хумагалыг, кандыг-даа байдалда сеткил-сагыш талазы-биле шыдамык, бодун холга тудуп, мага-бот болгаш угаан кадык-чаагай чурттаарын медресеп билири, кадык амыдыраарынын үнезиниң уг-шиин билири, харысалгалыг чоруурун (шын чемненири, арыг-силиг болурунун дүрүмнерин сагыыры, өөредилгениң болгаш дыштанырының чурумун) дең тудуп билири;

багай аажы-чаңның (эзиртир суксун ижери, таакпылаары болгаш наркотик ажыглаары) болгаш оон-даа өске хоралыг чүүлдерниң кижиниң угаан-медреселинге багай уржуктарын, оон аңгыда янзы-бүрү медээлерниң хоралыын, ооң иштинде интернетке хандыкшыырының хоразын билири, айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин сагыырын медресеп билири;

ниитилелге медээ-харылзаа болгаш бойдус айыыл-халавының үезинде тургустунуп келир болуушкуннар дугайын билири, айыыл-халап үезинде бодун холга тудуп, камгаланып шыдаар арга-дуржулгалыы, бодун болгаш өскелерни буруудатпайн, канчаар хөделириниң сорулгаларын тургузуп билири;

чечен чогаалда чижектерни сактып, херек кырында тургустуна берип болгу дег нарын болуушкуннардан канчаар амыр-тайбың үнүп болурун, ол ышкаш сагыш-сеткил байдалын холга тудуп, өскелерниң сагыш-сеткилин билип, кым-даа частырыг кылып болурун амыдыралдан болгаш литературлуг маадырларның үлегеринден эскерип, медресеп билири;

б) күш-ажыл кижизидилгези:

өг-бүлезинге, школазынга база хоорай, республика деңнелинге технологтуг болгаш социал угланышкынның сорулгаларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру, боттандыраарынга саналын кирип, ажылды планнап, күүседиринге харысалгалыы;

чогаалдардан билип алганы янзы-бүрү мергежилдерге сонuurгалы, ажылдаар мергежилин шын шилип билири;

амыдырап-чурттаарынга өөредилгениң ужур-дузазын, ооң ажыктыын медреселдii-биле билип турары;

шингээдир мергежилинге өөренип, дүрген чаңчыгары;

тыва улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарын өөренип тура, күш-ажылга хүндүткелдиг болуру, ооң түңнелдери кандыг болурунга сонuurгалдыы, бодунуң күзелдеринге дүүштүр келир үеде мергежилин баш бурунгаар шилип, амыдыралчы планнар тургузуп чурттаары чугула дээрзин билип турары;

7) экологтуг кижизидилге:

экология айтырыгларын шиитпирлээринге бодунуң билиин үнелеп, кандыг салдарлыын билири, билиин түңнөп болгаш үнелеп билири;

бойдус камгалаар ёзу-чаңчылдарга хамаарышкан билиинин деңнелин бедидери, тодаргайлаары, чидиг айтырыгларны илередип, оларны шиитпирлээринин оруктарын билири;

бойдус камгалалын чырыткан чечен чогаалды өөренип тура, долгандыр хүрээлелге хоралыг уржуктарны билири, бойдус камгалалынга хамаарышкан дүрүмнерни сагыырын медресеп билири;

технологтуг сайзырал бедик ниитилелге бойдушту шинчилээр, шингээдир, камгалаар айтырыгларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру;

8) эртем үндезинниг угаап шингээдишкинни билири:

өөренген болгаш боду номчаан чогаалдарынга даянып, ниитилелдин амгы сайзыралында кижинин, бойдуштуң ниитилел хүрээлели-биле сырый харылзаалыын тодарадып билири;

төрөөн дылды, номчулганы болгаш ёзу-чаңчылдарны шингээдири долгандыр делегейни шингээдиринин кол аргазы дээрзин билири;

чогаал эртемнин онзагайын чукулалап, шинчилел ажылын күүседир аргаларны өөренип алыры, хайгааралга, дуржулгага даянып, шинчилел ажылын бот-тускайлаң болгаш коллективтиг эки түңнелдиг күүседирин билири;

9) ниитилелде, бойдуста өскерлип турар болуушкуннарга уругларның алдынып билири:

хөй-ниити черинге, ниитилелге, бөлүктерге, каттыжылгаларга, өг-бүлөгө шын алдынары, чечен чогаал болгаш маадырларның чижээнге даянып, дүрүмнерни сагыыры, хүлээлгени күүседир, хөй янзы ёзу-чаңчылдарлыг чоннар-биле демниг амыдыраарын билири;

кандыг-даа байдалдарда кижилер-биле бодунуң билиин болгаш дуржулгазын үлежип, кады демнежип, шиитпир үндүржүп ажылдаарын билири, бодунуң ыяк билир чүүлүн херек кырында боттандырып шыдаары, өскелерден өөренип, билиин бедидеринге база өскелерниң арга-дуржулгазын кады ажылдажылгага кириштирерин билири;

чогаалда овур-хевирлерни илередир, оларның аразында харылзаалыын сайгарар литературлуг аргаларны билири, бодунуң билбес турганы билиглерин, ыяк билерин болгаш четпезин медресеп, бурунгаар сайзыраар планын тодарадып билири, болуушкуннарның дугайында даап боданыры;

кол билиг, терминер болгаш концепцияда билиишкиннерге дүүштүр бот-тускайлаң ажылдап билири;

ниитилел, бойдус, болгаш чурттуң экономиказының дугайында айтырыгларның сырый харылзаалыын сайгарып билири;

долгандыр хүрээлелге хамаарышкан чөрүлдээлиг айтырыгларны шиитпирлээринге бодунуң туружун, кылдыныгларын, сорулгаларын база когаралдардан чайлаарын шын угаап билири;

амыдыралчы болгаш номчукчу арга-дуржулгазынга даянып, сагыш-сеткилдин дүвүрээзинниг байдалын эскерип, таарымчалыг азы таарымча чок байдалдар туруп болурун баш удур билип турары.

ПРОГРАММАНЫҢ УЖУР-УТКАЛЫГ КЕЗЭЭ

5 класс «Чечен чогаал болгаш улустуң аас чогаалы»

Кирилде кичээл

Элективтиг курс дугайында билиг. Тыва чогаалдың төөгү, уран чүүлдүң хевирлери-биле сырый харылзаалы.

Аас чогаалы. Ооң ниитилелге ужур-дузазы, кижизидилгелиг болгаш эстетиктиг утка-шынары

Улустуң чогаадылгазының (фольклорнуң) билигни, амьдыралды ханы сайгарып билиринге салдары

Улустуң аас чогаалының жанрлары. Чогаалдарның тургузуу, төөгүлүг овур-хевирлер.

Тоолчулар болгаш ыраажылар дугайында билиг

Аас чогаалында тыва улустуң төөгүзүнүң илереп кээри

Бурун чугаа – миф дугайында билиг.

Улустуң чогаадылгазының (фольклорнуң) хевирлери.

Бурун чугаалар дугайында билиг.

Чаңчылдар, оюннар болгаш чурук каасталга, төөгүлүг үндезиннер.

Тыва тоолчулар. Аас-биле дамчып келген тыва тоолчургу чугаалар.

Октаргай, Оран-делегей дугайында бурун чугаалар.

«Үш мыйгак болгаш Өскүс-оол», «Алдыы оранга четкен уруг», «Дээр динмирээшкини улу алгызындан болур», «Ара-Хөө айда канчап көстүп турарыл».

Халаптар дугайында бурун чугаалар. «Суг халап», «Үш халап».

Кижини болгаш дириг амытаннар дугайында бурун чугаалар. «Кижини чүге оът чивес болганыл?», «Дириг амытаннар үрези канчап тывылганыл?», «Эзир оолдары», «Мезил».

Черлер аттарының дугайында бурун чугаалар. «Улуг Хайыракан, Биче Хайыракан даглары болгаш Тес-Хем» «Шоорлуг ой».

Бойдус дугайында бурун чугаалар. «Танды ээзиниң чагыы», «Аңчы кижиниң чер ээзинге ужурашканы», «Челээш кырлаан сыын».

Бурун чугааларның чечен чогаал болгаш уран чүүлдүң өске хевирлери-биле

аразында харылзаалы. «Игилчи кижиге дугайында тоолчургу чугаа», «Чадаган канчап тывылганы?».

Шажын чүдүлгө болгаш бурун чугаалар. «Үүлөзү бүтпээн беш алышкы», «Соңгу назын», «Хамның күжү чүүл-бүрү».

Улустун чогаадылганынын (фольклорнун) сөзүглели.

Сөзүглелдернин төрүттүнер чылдагааннары (чылдактар) болгаш сюжеди.

Фольклор болгаш дылдың чурумалдыг аргаларынын онзагайы.

Тыва өгбелернин хам чүдүлгезинде илби-шиди, хуулгаазын дугайында тоолчургу чугаалар. Хам алгыштары.

М.Б. Кенин-Лопсан – тыва чоннун сагыш-сеткил культуразынын алдын үүжезинин кадагалакчысы. «Дээр хамның чөлээш мунган оолдарны алганганы», «Дээрлер уктуг Моңгуш Таргын-Кара деп кадай хамның Танды ээлерин алганган алгыжы».

Фольклор дылынын онзагайы. «Тожу тываларынын тоолчургу болгаш төөгү чугаалары» деп ном-биле таныжылга.

Фольклор болгаш тыва литература.

Тыва шүлүк чогаалынын фольклор үндезинини.

Кижини долгандыр бойдус болгаш улустун аас чогаалы.

Чоннун амыдыралы – уран чүүлдүн хевирлеринде. Уран чүүлдүн хевирлеринин эстетиктиг салдары.

Бодал күжү – чоннун чаңчылчаан аас чогаалында, ажил-ижинде. Кижинин бодалында эки сеткил.

Тыва улустун ырлары, оларнын онзагайы.

Хөөмейжинин хөрээ – чадаган, хөөмейжинин боостаазы – эдиски. Хөөмей болгаш сыгытта төрөөн чер болгаш бойдус темазы.

Фольклор болгаш уран чурулга.

Улустун аас чогаалында тайбын болгаш найырал темазы

Тыва тоолдарнын болгаш тоолчургу чугааларында маадырлар. Оларнын күчү-күжүнүн дазылы.

Ховар үнүштер болгаш бойдустун бүдүрүлбаазын чүүлдеринин дугайында чугаалар.

Аас чогаалы болгаш угаан сайзырадылганы

Шинчилел ажилдар (төлевилел) күүседир.

Чогаадыкчы ажил-чорудулга: йөрээлдер, көргүзүглер, ааскыр-сөскүрлер мөөрейи.

Класстан дашкаар ажил-чорудулганын ужур-дузазынын дугайында ажык чугаа.

6 класс «Чечен чогаал болгаш болгаш үлегер домактар»

Кирилде кичээл. Үлегер домактар – улустуң аас чогаалының биче жанры.

Тыва үлегер домактарны чыып, шинчилер эгелээниниң айтырыглары. Будуп Б.К – тыва үлегер домактарны чыып тургускан авторларның бирээзи.

«Үлегер сөсте нүгүл чок». Тыва дыл – чоннуң культуразының шыгжамыры. Үлегер сөстөрнүң делгем, ханы уткалыы, дылының уран-чечени.

Үлегер домактарның тургузуу, хемчээли.

Тыва чоннуң төөгүзү болгаш амыдыралы үлегер домактарда. Чогаалдар сайгарылгазы

Тыва болгаш өске чоннарның үзел-бодалының чүүлдешкээн илереткен үлегер домактар

Көшкүн тыва чоннуң амыдыралы болгаш шүлүктөр.

Улусчу уjurлар болгаш үлегер домактар. Үлегер домактарны тывылган үези.

Чоннуң узак болгаш ханы, делгем угааны – үлегер домактарда. Оларның кижизилгелиг уjur-утказы.

Тыва проза чогаалында үлегер домактарның ажыглалының онзагайы.

Тыва шүлүк чогаалында үлегер домактарның ажыглалының онзагайы.

Шинчилел ажылы: «Тыва чогаалда улустуң аас чогаалының ажыглалы».

Тыва улустуң үлегер домактарында кирип турар чоннуң философчу бодалдары.

«Алды аргалыг, беш мегелиг». «Алды аргалыг, беш мегелиг» деп үлегер домактың ханы философчу утказы

Алды арга: Өргүл кылыры. Тергиин мөзү-шынарлыг болуру. Шыдамык болуру. Кызымак (чүткүлдүг) болуру. Даян кылыры (быжыг угаан). Мерген угаанныг болуру.

Беш меге: хевир хоозун. Миннишкин хоозун. Ылгаашкын хоозун. Сагыш-сеткил хөөнү хоозун. Угаан-сарыыл (медерел) хоозун.

Үлегер домактарның угаан сайзырадыр салдары. Кижиниң иштики сагыш-сеткилиниң байлааның үлегер домактарда болгаш чечен сөстерге илереп кээриниң онзагайы (ойзу).

Ак биле караны илереткен үлегер домактар болгаш чечен, угаадыглыг сөстер.

Үлегер домактарның кижиниң ниити сайзыралынга салдары.

«Аныяандан адың камна» деп ажык чугаага киржири.

7 класс «Чечен чогаал болгаш театр»

Чогаал болгаш театр делегейи.

Театр дугайында билиг. «Амыдырал – театр, а ында кижилер актёрлар»

Тыва театр болгаш баштайгы артистер.

Театр уран чүүлүндө уран чүүлдүң бүгү хевирлериниң каттышканы

Тыва театр сценазында – «Долуманың хуулгаазыны».

Тыва театр. Тыва уран чүүл төөгүзүнде онзагай шиилер.

«В.Ш. Көк-оол» аттыг хөгжүм-шии театрының амгы салгалы.

Шиилерниң онзагайлары болгаш чедишкиннер.

Төрөөн чогаал кичээлинге өөрөнгөн шиилери: Э.Л. Донгак «Буянныг амытаннар», Көк-оол В. Ш. «Чаргы», Танова Е. Т. «Илбилиг согун». Шиилерниң кол бодалын, ында көдүрттүнгөн чидиг айтырыглар, кижизидикчи салдары.

Шии чогаалының кол жанрлары: драма, трагедия, комедия. Тыва литературада драманың, трагедияның болгаш комедияның чижектери.

Ниитилелге театр уран чүүлүнүн чырыдыдышкын салдары.

Аянныг номчулга. Басняларны шиижидип ойнаары (шилилгелиг)

Кудажы К-Э.К. «Он бир».

Шии чогаалын сайгарарының аргалары.

Тема. Көдүрттүнгөн чидиг айтырыг. Идея.

Овур-хевирлер. Авторнун чогаадыкчы көрүжү.

Персонажтар дугайында билиг. Персонажтарга характеристика бээри. Авторнун чогаатканы болгаш херек кырында амыдаралды бар маадырның төөгүзү

Монолог. Маадырның иштики делегейи.

Чогаалчының бодалы болгаш режиссёрнун көрүжү.

Шии чогаалында төөгү, ыры-хөгжүм, делегей культуразы, этика болгаш өске-даа эртемнерниң харылзаалыының илереп кээри

Тыва театр сценазында очулдурган чогаалдар.

Тывада «Куклалар театрының» ажыл-ижи-биле таныжылга

Шии чогаалының композициязының дугайында катаптаашкын

Арын-баш болгаш хол шимчээшकिनнери. Имнеп көргүзери. Этюд.

Тыва чогаалда төөгү темада бижиттинген чогаалдар болгаш оларның театр сценазында салдынганы

Бөгүнгү чидиг айтырыглар көдүргөн чогаалдар.

Реклама.

Овур-хевирлерге катаптаашкын. «Театр – амыдырал».

8 класс «Чечен чогаал болгаш уран чурулга»

Кириилде кичээл . Чурумалдыг уран чүүл дугайында билиг. Тыва Республиканың билдингир чурукчулары. Чурумалдыг уран чүүлдүн хевирлери.

Тываның культуразының хөгжүлдезинин дугайында билиг.

Чурукчулар Эвилелинин төрүттүнгени (1965 чыл)

В.Ф. Демин, В.Л. Тас-оол, С.И. Феоктисов, Н.К. Рушев болгаш өскелер-даа.

«Уран чүүл кижини эки аажы-чаңга өөрөдир». Каасталга болгаш эт-херексел кылырының уран чүүлү болгаш чурукчу мергежилиниң дугайында.

Ном графиказы. Маадырлыг тоолдар болгаш тыва номнарның чурук каасталгаларының ажылдары. «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей», «Алдай-Буучу», «Ары-Хаан».

Б.С. Дүпчүрнүн чогадыкчы салым-чаяянының хөй талалы: скульптор, чурукчу, даш чонукчузу, хөгжүм херекселдер чазакчызы, бот тывынгыр композитор, чогаалчы.

Чонар-даш уран чүүлү – тыва чоннун культуразының онзагай демдээ.

Тываның билдингир даш чонукчулары.

Бай-Тайга кожуун, Кызыл-Даг суур – даш чонукчуларының чурту.

Тываның херэежен даш-чонукчулары. Л.Х. Иргит «Тываның орден-хавыяалыг херэеженнери». Ийиги эге: Ус-шевер даш чонукчулары. Салым-чаяан салгал дамчыыр.

Фотограф – төөгүнүн херечизи. Тываның билдингир фотографтары.

«Улуг өскерлишкиннерниң херечизи» В.П. Ермолаевтин Кызыл хоорай дугайында чуруктары.

Ажык чугаа: «Чурукчунун болгаш хуулгаазын бийири». «Чогаалчының хуулгаазын делегейи».

Чурукчуларның болгаш чогаалчыларның чогадыкчы ажыл-ижи-биле таныжылга.

Хаяда чурумалдыг бижиктер. Оларның чечен чогаалдың болгаш уран чурулганың сайзыраарыңга салдары.

Уран чурулга хевирлериниң ниитилелдин үзел-бодалын деткиириниң айтырыглары.

Алдан-маадырларның төөгүзү уран чүүлдүн хевирлеринде.

Кожа-хелбээ Хакас болгаш Алтай чоннарның билдингир чогаалчылары болгаш чурукчулары.

Надя Рушева – чырыш кынган сылдыс.

Тыва номнарының чурук каасталгазының дугайында билиг. Ш.М. Суваң, Н.Ш. Куулар, М.А. Күжүгет болгаш өскелерниң-даа номнарының чурук каасталгазы.

Тыва культураның хөгжүлдезинге үлүүн кирип чоруур билдингир культура ажылдакчылары. Чурукчулар Н.К. Шалык болгаш Ш.У. Чурук.

Шиилерниң кино-чуруунун көрүлдэзи (шилилге-биле).

Тыва улустун эт-херексел кылырының уран чүүлү: чазаныры, хээлээри, даараныры, каастаары, шуткууру.

Тыва литературада хээлер дугайында чогаалдар.

Улустун чаңчылчаан ажыл-ижи чогаалдарда болгаш уран чурулгада.

Портрет чуруурунун онзагайы. Р.М. Балган – амгы үениң салым-чаяанныг тыва чурукчузу.

Тыва чогаалчыларның портреттери, оларның ажыл-ижинге тураскааткан пособие, номнар. Ном «Тыва Республиканың чогаалчылары»

Компьютерлиг графика. Номнарның чурук каасталгазы-биле таныжылга. «Үш чүүл эртемниг оол», «Алдын-Кушкаш», «Инек-Сокпа».

Уран чурулга.

Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейи – тыва чоннун төөгүзүнүн, культурлуг амыдыралының шыгжамыры.

Билиг хынаарының кичээлдери

Конференция «Тыва литература болгаш уран чүүлдүн хевирлери»

Хыналда ажыл. Тест / чогаадыкчы ажыл.

Түңнел кичээлдер

Ном-биле таныжылга. Р.Б. Ховалыг «Тыва үндезин хеп».

Номнун онзагайы болгаш өөредиглиг, кижизидилгелиг ужур-утказы.

Ажык чугаа: Чурумалдыг уран чүүлдүн хевирлери болгаш тыва чогаалдың аразында сырый харылзаалы.

9 класс «Чечен чогаал болгаш ырылар»

Кириилде. «Аялга – чоннун сеткил-сагыжы болгай» (А.Чыргал-оол).

Чогаал болгаш аялга. Элективтиг курстун ужур-утказы болгаш сорулгалары

Уран чүүлдүн хевирлеринде тема, идея, сюжет болгаш овор-хевирлер дугайында.

«Чечен чогаалда аялга» болгаш «аялда чечен чогаал» деп билиишкин.

Чогаадыкчы бодалдың төрүттүнери.

Тываның билдингир композиторлары. Чаа авторлар болгаш ырылар.

Төөгү болгаш ырылар.

Тыва чоннун амыдыралында ыры-шоор.

Тыва кожамык. Оларның тывылган төөгүзү, тема болгаш күүселдезинин аайы-биле онзагайлары.

Маадырлыг тоолдар, оларны ыдарының аяны.

Көшкүн аймактарның база тываларның эрте-бурунгу төөгүзүндө ырылары.

«Култегин», «Кым сен, Субедей маадыр?» деп шиилерде ырыларның онзагайы.

Ниити ыр болган ария дугайында билиг.

Тыва литератураның төрүттүнүп эгелээн чылдары.

В.Ш. Көк-оол «Хайыраан бот». Чаа амыдырал, чырыткылыг үелерже чүткүл

илереткен ырылар.

Тываның профессионал композиторлары. Профессионал болгаш бот-тывынгыр тыва композиторлар. Б. Чамбыт, А. Хоюгбан, Д. Керттик-оол, С. Базыр-оол, С. Бадыраа «Саян» ансамблинин репертуарындан ырылар.

А. Чыргал-оол – бирги тыва профессионал композитор. Намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

В. Токаның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

Тываның херээжен композиторлары А. Йомужап

Шүлүк болгаш аялга . М.Н. Ооржак «Шүлүк болгаш аялга». Автор болгаш номнуң сорулгазының дугайында

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С.Б. Пюрбю.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С.К. Тока.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С. А. Сарыг-оол.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. К-Э.К. Кудажы.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. М.Б. Кенин-Лопсан.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С.С. Сүрүң-оол.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ю.Ш. Кюнзегеш.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Е.Т. Танова.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. А.А. Даржай.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ч.Ч. Куулар.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Э.Б. Мижит.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Н.Ш. Куулар.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ш.М.

Суваң, С.С. Комбу.

Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. М.А. Күжүгет, З.А. Намзырай.

Аялга бижиир чогаалчылар. В.Ш. Көк-оол, А.Ч. Тамба-Сүрүң, К.Ч. Тоюн, Т.Т. Кызыл-оол.

Бичиилерге болгаш улугларга тааланчыг аялгалар. Л.Б. Чадамба, Ч.К. Кара-Күске Шинчилел ажыл. Чогаалдың болгаш аялганың уран-чечен онзагайы.

Ырылар болгаш амгы үе.

Мөөрей: «Кожамыкка кончуг-ла мен». Чер-черлер дугайында ырылар.

Түңнел ажык чугаа: Амгы тыва шүлүк чогаалында болгаш ыры-шоор уран чүүлүндө сайзыралының онзагайы.

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

5 класс «Чечен чогаал болгаш улустун аас чогаалы»

Программаның кезээ	Кичээл №	Тема	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Башкының ажил чорудулгазы
Кирилде кичээл (1шак)	1	«Чечен чогаал болгаш улустун аас чогаалы» деп өөредилгенин дугайында билиг. Тыва чогаалдың төөгү, уран чүүлүн хевирлери-биле сырый харылзаалы.	Демнежилге кичээли (бинарлыгазы интеграция-кичээл)	Немелде кичээлдин, өөренир темаларның ужур-дузазының дугайында билип алыр. Башкының сүмелээни номнарны, медээлерни тып өөренир.	Немелде кичээлдин, өөренир темаларның ужур-дузазының дугайында уругларгатаныштырар. Аас чогаалын шинчилээн эртемденнер, оларның ажилдары-биле таныштырар. Улустун аас чогаалының өөредиглиг болгаш кижизидилгелиг салдарын өөредир
Аас чогаалы. Оон ниитилелге ужур-дузазы, кижизидилгелиг болгаш эстетиктиг утка-шынары (4 шак)	2	Улустун чогаадылгазының (фольклорнун) билигни, амыдыралды ханы сайгарып билиринге салдары	Лекция	Аас чогаалын өөрениринин чугулазын билип алыр. Аас чогаалыга хамаарышкан терминнерни ушта бижип, өөренир.	Д.Ч. Сүндүптун «Тыва улустун аас чогаалын школаларга өөредиринин методиказы» деп номга үндезилеп, аас чогаалының кижинин угаан-медерелинин сайзыраарына, аажы-чаңының хевирлеттинеринин дугайында таныштырып чугаалаар.
	3	Улустун аас чогаалының жанрлары (аймактары). Чогаалдарның тургузуу, төөгүлүг омур-хевирлер.	Кичээл-таныштырылга	Улустун аас чогаалының жанрларының дугайын делгем билип алыр. Чаа билиглерни бижип ап, демдеглелдер, сайгарылга кылыр	Улустун аас чогаалы сагыш-сеткил культуразы дээрзин уругларга таныштырып тайылбырлаар. Чогаалдарның тургузуунун онзагайын, төөгү-биле холбаалыын чижектер-биле холбап өөредир (Г.Н. Курбатский, З.Б. Самдан)

	4	Тоолчулар болгаш ыраажылар дугайында билиг	Кичээл-таныштырылга	Тываның ат-сураглыг тоолчулары болгаш ыраажыларының дугайында билип алыр. Улустуң ырылары чоннуң угаан бодалының илередиишкини, чаагай сеткилдии дээрзин өөренир. ыдарының аяны болгаш улустуң ырызының күүселдезин дыңнаар.	Тываның ат-сураглыг тоолчулары болгаш ыраажыларының дугайында медээни уругларга таныштырар. Тоолдарның болгаш ырыларның өөредиглиг онзагайын тайылбырлаар. Ыры ырлаарынга, тоол ыдарынга сонuurгалын деткиир.
	5	Аас чогаалында тыва улустуң төөгүзүнүн илереп кээри	Кичээл-сайгарылга	Чоннуң төөгүзү аас чогаалының ирлеринден: үлегер домактардан, ырылардан канчаар тодарап кээрин билип, сайгарар.	Аас чогаалында тыва улустуң төөгүзүн билип өөрениринге чаңчыктырар. Сайгарылгалыг чугаага уругларны кириштирер.
Бурун чугаа – миф дугайында билиг. Улустуң чогаадылгазының (фольклорнуң) хевирлери (15 шак)	6	Бурун чугаалар дугайында билиг. Чаңчылдар, оюннар болгаш чурук каасталга, төөгүлүг үндезиннер.	Кичээл-таныштырылга Лекция	Бурун чугаалар дугайында медээни таблицага кири бижири. Бурун чугааларның укталгалыг болгаш сагылгалыг деп ийи бөлүүн шингээди. Укталгалыг: октаргай болгаш оран-делегей, халаптар, кижиниң, делегейниң болгаш дириг амытаннарның, черлер аттарының тывылганының дугайында бурун чугаалар. Сагылгалыг: оран ээлери болгаш бүдүрүлбаазын чүүлдер, тайганды, арт, суг бажының ээлериниң дугайында, элдеп-бүдүштүг дириг амытаннар, ховар үнүштер, бойдуста бүдүрүлбаазын чүүлдер, онзагай кижилер дугайында, шажын-	Бурун чугаалар дугайында билигни уругларга таныштырар. Бурун чугааларның (чүдүлге чок), сагылгалыг (чүдүлгелиг) хевирлерин өөредир. Бурун чугааларның утказында болуушкуннарга даянып, бөлүктээшкинин өөредир. Бурун чугааларга хамаарыштыр чаңчылдарның тыптып турарын, тыва, орус болгаш өске-даа чоннарның чурулгазында бурун чугааларга хамаарышкан чуруктар биле таныштырар. Бурун чугаалар дугайында З.Б. Самданның «Миф в фольклорной традиции тувинцев» «Мифы и легенды Тувы» деп 2017 чылдың календары- биле

				чүдүлгеге хамаарышкан тоолчургу чугаалар деп бөлүктээшкинни бижиир.	уругларны таныштырар. Номнун үндезиннери дугайында билигни шнңгээттирер
7	Сөзүглелдерниң төрүттүнер чылдагааннары (чылдактары) болгаш Бурун чугааларда билиишкиннер: Үстүү, Ортаа, Алдыы ораннар. Шамбала болгаш Эрлик ораннары. Чер аксы. От, суг, хат.	Кичээл-номчулга	Бурун чугааларны номчуур. Бурун чугаалардан билдинмес сөстөрсловарын чыып кылыр. Башкының таныштырып бергени- биле чугааларның ужур-утказының тывылганын сайгарып чугаалажыр	Бурун чугаалар бойдустуң болуушкуннарынга азы төөгүлүг чылдагааннарга үндезилеттинип тыптып кээрин база элдеп чиктиг оран ээлери, чүдүлгө дугайында бодалдардан тыптып кээрин уругларга таныштырар. Бурун чугаалар болгаш чаңчыл, ёзулалдарның холбаазын бурун чугааларны номчуп, тургузуунун болгаш дылының онзагайын сайгарып тура, илередип өөрениринге чаңчыктырар	
8	Бурун чугааларның киржикчилери, оворлар. Улу, буга, шулбус, чылбыга, Амырга-Моос, Өскүс-оол, диирең. Бурун чугааларда билиишкиннер: «Алдын-Өрген», «Черниң-дээрниң шапшылгазы».	Кичээл-номчулга	Тыва, орус болгаш өске-даа чоннарның бурун чугааларында киржикчилер, оларның оворлары-биле таныжар.	Тыва, орус болгаш алтай, хакас чоннарның кыска бурун чугаалары-биле уругларны таныштырар. Оларның аразында чоок болгаш ылгалдыг талаларын сайгартып өөредир.	
9	Октаргай, Оран-делегей дугайындабурун чугаалар. «Үш мыйгак болгаш Өскүс-оол», «Алдыы оранга четкен уруг», «Дээр диңмирээшкени улу алгызындан болур». «Ара-	Кичээл-номчулга	Тыва чоннун өртемчей көрүүшкүнү, октаргай, оран-делегей, үстүү, ортаа, алдыы ораннар, кудай, деңгер, дээр, чамбы-дип дээш оон-даа өске сөстөрниң дугайында өөренип алыр. Үш-мыйгак – Орион.	Тыва чоннун өртемчей көрүүшкүнүн, бойдус-биле холбаалыг амыдырап чораанын уругларга таныштырар. Бурун чугааларның өөредиглиг, кижизидилгелиг ужур-утказын сайгарып чугаалажырынга	

	Хөө айда канчап көстүп турарыл». Хакас улустун бурун чугаазы «Ай болгаш Чилбиген»		Бурун чугаалардан билдинмес сөстөр словарын чыып кылыр.	уругланы чаңчыктырар. Деңнелгелиг сайгарылганы кылырынга өөредир, ном номчуурунга сундулуг болурунга кижизидер
10	Халаптар дугайында бурун чугаалар. «Суг халап», «Үш халап»	Кичээл-номчулга	Тыва, орус болгаш өске-даа чоннарның бурун чугааларында халаптар дугайында чугааларны номчуур. Деңнелгелиг сайгарылгазын кылыр. Бурун чугаалардан билдинмес сөстөр словарын чыып кылыр.	Бурун чугааларның онзагайын сайгарарынга чаңчыктырар.
11	Кижиге болгаш дириг амытаннар дугайында бурун чугаалар «Кижиге чүте ойт чивес болганыл?», «Кымыскай», «Чүте кускун дүне, а үгү хүндүс ушпас болган?», «Эзирөөлдары», «Мезил».	Кичээл-номчулга	Тайылбырлыг номчулганы болгаш сайгарылганы кылыр. Чугааларга дүүштүр чурук чуруур. Бурун чугаалардан билдинмес сөстөр словарын чыып кылыр.	Бурун чугааларның онзагайын сайгарарынга чаңчыктырар. Бурун чугааларның дылының онзагайын сайгарып, сөс-биле ажилдаарының аргаларын таныштырып өөредир
12	Черлер аттарының дугайында бурун чугаалар «Улуг Хайыракан, Биче Хайыракан даглары болгаш Тес-Хем» «Шоорлуг ой», «Кум-Суу»	Кичээл-номчулга	Тайылбырлыг номчулганы кылыр. Бурун чугаалардан билдинмес сөстөр словарын чыып кылыр. Бодунун өгбелеринин чер-чуртунда черлер аттарының дугайында медээлерден чыыр. Номчаан чугааларынга дүүштүр карта чуруур.	Бурун чугааларның онзагайын Сайгарарынга чаңчыктырар. Төрөөн черинин төөгүзүн шинчилеп өөредир, чер-чуртунга ынак болурун кижизидер.
13	Бойдус дугайында бурун чугаалар: «Таңды ээзинин чагы», «Аңчы кижинин чер ээзинге ужурашканы», «Челээш кырлаан сыын»	Кичээл-номчулга	Тайылбырлыг номчулганы кылыр. Бурун чугааларда омурлар, киржикчилернин хуулгаазын онзагай талаларын	Бурун чугааларның онзагайын сайгарарынга чаңчыктырар. Аңчы кижинин чаңчылдары болгаш ёзулалдарын сагып чоруурун

			сайгарар. Бурун чугаалардан билдинмес сөстөр словарьн чыып кылыр.	кижизидер
14	Бурун чугааларның чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери-биле аразында харылзаалыы «Игилчи кижиде дугайында тоолчургучугаа», «Чадаган канчап тывылганыл?»	Кичээл- номчулга	Тайылбырлыг номчулганы кылыр. Бурун чугааның планын тургускаш, эдерти чугаалаар. Игилге аялгаларны дыңнаар. Тыва уран чүүлдө игил дугайында шиилерни сактып. видео-бижилгелерин көөр. Хөгжүм херекселдериниң хевирлери-биле таныжар. Бурун чугаалардан билдинмес сөстөр словарьн чыып кылыр	Хөгжүм херекселдери дугайында медээни уругларга таныштырар. Чечен чогаалда шүлүктөрнүн аянныг номчулганын күүседип бээр. Бурун чугааларның чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери-биле аразында харылзаалыын тодарадыр ажилга уругларны кириштирер
15	Шажын чүдүлгө болгаш бурунчугаалар: «Үлөзи бүтпээн беш алышкы», «Соңгу назын», «Хамның күжү чүүл-бүрү», «Мөңгө аржаан, онмас ыяштар»	Кичээл- номчулга	Бурун чугаалардан билдинмес сөстөр словарьн чыып кылыр. Бурун чугааларның утказын эдерти чугаалаар, билдинмес сөстөрнү чыып бижиир, тайылбырлаар. Номчаан чогаалынга дүүштүр чурук чуруур.	Тыва чоннун шажын, чүдүлгө дугайында медээни уругларга таныштырар. Бойдус болгаш кижиниң чаяаттынары деп билишкиннерниң утказын тайылбырлаар.
16	Фольклор болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайы. «Диирен-биле шыдыраалаан»	Кичээл- сайгарылга	Таблицага дылдың чурумалдыг аргаларын чыып бижиир. Бөлүктөргө үстүп алгаш, номчаан чогаалдарының дылының онзагайын сайгарар. Билдинмес сөстөр словарьнга сөстөр чыып бижиир. Илби-шидилиг, хуулуп турар кижилер дугайында чугаалар чыып бижиир.	Дылдың чурумалдыг аргалары- биле уругларны таныштырар. Уругларга таблица долдуртур. Аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай, чечен-мерген чоруурунга өөредир

	17	Тыва өгбелерниң хам чүдүлгезинде илби-шиди, хуулгаазын дугайында тоолчургу чугаалар. Хам алгыштары.	Кичээл-таныштырылга	Чүдүлге, сүзүлге дугайында чугаага киржир. Билдинмес сөстөр словарынга сөстөр чыып бижиир. Илби-шиди, хуулгаазын-ныг чүүлдер дугайында чыып бижээн чугааларын эштеринге чугаалап бээр.	Уругларга тыва чаңчылдар, хам чаяачы кижилер дугайында медээлерни таныштырар. Хам алгыштарының хөй янзыларлыг болурун чижектерге көргүзөр
	18	М.Б. Кенин-Лопсан – тыва чоннуң сагыш-сеткил культуразының алдын үүжезиниң кадагалакчызы. «Дээр хамның чөлээш мунган оолдарны алганганы», «Дээрлер уктуг Моңгуш Таргын-Кара деп кадай хамның Таңды ээлерин алганган алгыжы»	Кичээл-лекция	М.Б. Кенин-Лопсанның чогаа-дыкчы ажыл-херээн шингээдир. Делегей чергелигадының база хамның алгыштарын чыып чораан ажылынга үнелел бээр. Хамның алганып турарын видео-чуруктан дыңнаар. Билдинмес сөстөр словарынга сөстөр чыып бижиир	Тыва уран чүүлдүң сайзыралынга улуг чогаалчының кирип чораан үлүг-хуузун уругларгатайылбыр-лап, конспект кылдыр бижиттирер. Хам алгыжы тыва чоннуң эрте-бурунгу уран чүүлү дээрзин өөредир. Видео-бижидилгеге хамның алганып турарын көргүзөр.
	19	Фольклор дылының онзагайы. «Тожу тываларының тоолчургу болгаш төөгү чугаалары» деп ном-биле таныжылга	Кичээл-сайгарылга	«Тожу тываларының тоолчургу болгаш төөгү чугаалары» деп ном-биле таныжар. Билдинмес сөстөр словарынга сөстөр чыып бижиир. Дылының уран-чеченин сайгарар.	Ном-биле уругларны таныштырар. Аас чогаалының онзагайының дугайында билигни шингээттирер.
	20	Фольклор болгаш тыва литература. Тыва шүлүк чогаалының фольклор үндезинни	Кичээл-сайгарылга	Тыва улустуң аас чогаалынга үндезилеп бижээн чогаалдар-биле таныжар. Билдинмес сөстөр словарынга сөстөр чыып бижиир. Сайгарылгазын кылыр.	Уругларга тыва шүлүкчүлерниң чогаалдарын таныштырар. Оларда аас чогаалының хевирлериниң киригенин, уjur-дузазын өөредир.
Кижини долгандыр бойдус болгаш улустуң аас	21-22	Чоннуң амыдыралы – уран чүүлдүң хевирлеринде. Уран чүүлдүң хевирлериниң эстетиктиг салдары	Кичээл-демнежилге	«Уран чүүлдүң хевирлеринде чоннуң амыдыралы» деп темалыг ажык чугаага киржир. «Эстетика» деп сөстүң утказынга	«Уран чүүлдүң хевирлеринде чоннуң амыдыралы» деп темалыг презентацияны белеткээр, уругларга таныштырылга кылып

чогаалы (10 шак)				тайылбырны бээр. Тыва улустуң ырыларын шээжи-биле өөренир	бээр. Кижиниң чараш аажы-чаңныг хевирлеттинеринге, угаан-медерелиниң сайзыраарынагачечен чогаалдың, чурулга, шии, театр, ыры-шоорнуң болгаш өске-даа хевирлерниң ужур-дузанын уруглар боттары илередип чугаалаарынаг таарымчалыг байдалды тургузар. Чурулга делгелгезин кылыр
	23	Бодал күжү – чоннуң чаңчылчаан аас чогаалында, ажил-ижинде. Кижиниң бодалында эки сеткил.	Кичээл-кичээндириг	«Угаан, ооң күчү-күжү» деп темалыг чугаага киржир. Бот-хайгаараныр деп билиишкин-биле таныжар. Билдинмес сөстөрсловарынаг сөстөр чыып бижиир. Бодун хайгаарап, бодунуң кылдыныгларынаг үнелел бээрин өөренир.	Кижиниң угааны болгаш бодалдар дугайында ханы философчу теманы уругларга амыдыралчы чижектерге, чогаалдардан үзүндүлерге даянып таныштырар. Чараш мөзү-бүдүштүг чоруурун кижизидер.
	24-25	Тыва улустуң ырларының темалары. Оларның төөгүлүг, чурумалдыг, чажыт уткалыг онзагайы	Кичээл-өөрүшкү	Тыва улустуң ырыларының темаларынаг дүүштүр кластер тургузар. Тыва улустуң ырыларының төөгүлүг онзагайларын, дылдың чурумалдыг аргаларының ажыглалын, чажыт уткалыг боорун шингээдир. Билдинмес сөстөрсловарынаг сөстөр чыып бижиир. Ырыларны ырлаар. Ыры-шоордатема, бодал, дылдың чурумалдыг аргалары; үн болгаш ужур-утка, аялганың өңү деп темагадыңнадыгны	Тыва улустуң ырыларының төөгүлүг онзагайларын уругларга таныштырар. Үе-үе аайы-биле ырыларның өскерлип чоруурунун дугайында ажык чугаага уругларны киириштирер. Ырлаарынаг сундулуг уругларны деткиир

			бажыңыңа кылыр	
26	«Хөөмейжинин хөрээ – чадаган, хөөмейжинин боостаазы – эдски». Хөөмей болгаш сыгытта төрөөн чер болгаш бойдус темазы	Кичээл-таныжылга	«Хөөмей» болгаш «сыгыт» деп билиишкиннер-биле таныжар. Тыва уран чүүлде хөөмейнин онзагай талаларын билип алыр. Аян-хөөн, хевирлери-биле таныжар. Билдинмес сөстөр словарыңа сөстөр чыып бижиир. Хөөмей, сыгытта төрөөн чер болгаш бойдус темазың сайгарар.	Тыва уран чүүлде хөөмей-сыгыттын төөгүзү-биле уругларны таныштырар. Хөөмей шинчилекчилери эртемденнер болгаш оларның ажылдары-биле уругларны таныштырар. Ыры сөстөринин онзагайын сайгартып өөредир.
27	Фольклор болгаш уран чурулга	Кичээл-демнежилге	Уран чурулгада тема, бодал, бот-тускайлаң аян; өң болгаш ужур-утка, артыкы болгаш мурнуку пландеп билиишкиннер-биле таныжар, эскиз кылып өөренир. Компьютерге графика деп билиишкинни шинчилээр. Билдинмес сөстөр словарыңа сөстөр чыып бижиир	Уругларны бодандырып өөредир, бот-тускайлаң ажылдаарын деткиир. Аас чогаалының уран чурулгага канчаар илереп кээрин таныштырар. «Чурукту номчууру» деп билиишкин-биле ажыл чорудар.
28	Улустун аас чогаалында тайбың болгаш найырал темазы	Кичээл-бот ажыл	Башкының шилип кааны чогаалдарны номчуур, бот-тускайлаң ажылдаар. Улустун аас чогаалында тайбың болгаш найырал темага дыңнадыг кылыр.	Тыва болгаш өске-даа чоннарның аас чогаалында найырал болгаш тайбың темазың көргүзүп турарының онзагайын деңнелгелиг таныштырар. Деңнеп сайгарарыңа чогаалдар шилип тып бээр.
29	Тыва улустун тоолдарында болгаш тоолчургу чугааларында маадырлар. Оларның күчү-күжүнүн дазылы.	Кичээл-үлегер	Тыва тоолдарда болгаш тоолчургу чугааларда маадырлар дугайында сайгарылгалыг чугаага киржир. Оларның күчү-күжүнүн дазылы	«Маадыр» деп сөстүн утказын уругларга тыптырар, тайылбырлаттырар. Тоолдарның үзүндүлерин номчуттурар.

				чүде дээрзин тодарадып өөренир	
	30	Ховар үнүштер болгаш бойдустун бүдүрүлбаазын чүүлдериниң дугайында чугаалар	Кичээл-таныжылга	«Тываның эм оыттары» деп ном-биле таныжар. «Дом», «чат» деп сөстөрни сактып аар. Онзагай аажы-чаңныг домчу, эмчи кижилер дугайында чугаалар-биле таныжар, чыып бижиир. «Улусчу календарь» деп билиишкинни бодунуу-биле тайылбырлаар азыулуг улустан дыңнаанын чугаалаар. Билдинмес сөстөр словарынга сөстөр чыып бижиир.	Ховар үнүштер болгаш бойдустун бүдүрүлбаазын чүүлдериниң дугайында чугааларны уругларга номчуттурар, утказын чугааладыр. «Улусчу календарь» деп билиишкинни уругларга таныштырар. «Тыва чоннуң аас чогаалы – эгээрттинмес байлак» деп темалыг шинчилел ажылын кылырынга сүмелерни бээр.
Аас чогаалы болгаш угаан сайзырадылгазы (5 шак)	31-33	«Тыва чоннуң аас чогаалы – эгээрттинмес байлак» деп темалыг шинчилел (төлевилел) күүседири. Билдинмес сөстөр чыып бижээн словарын, «Чаа сөстөр дептерин» белеткээри, таныштырары.	Кичээл-шинчилел	«Тыва чоннуң аас чогаалы – эгээрттинмес байлак» деп темалыг шинчилел ажылынга бот-тускайлаң кылган ажылын таныштырар.	Чыл дургузунда өөренген билиин катаптап, камгалап өөрениринге уругларны чаңчыктырар. Билдинмес сөстөр чыып бижээн словарын, «Чаа сөстөр дептерин», түңнел кичээлге таныштырарынга белеткээр.
	34	Чогаадыкчы ажил-чорудулга: йөрээлдер, көргүзүглер, ааскыр-сөскүрлер мөөрейи.	Кичээл-мөөрей	Шээжи-биле аянныг чугаалап өөренир, ыры ырлаар, йөрээлдер чугаалаарынга идепкейлиг киржир.	Уругларны сагынгыр-тывынгыр чорукка кижизидер, бот-боттарын деткижип чурттаарынга кижизидер.
	35	Элективтиг курстун ужур-дузазының дугайында ажык чугаа	Түңнел кичээл	«Чаа сөстөр дептери» деп номну таныштырар. Өөренип эрткен билиглеринге, курстун ужур-дузазынга үнелел бээр.	Уругларга немелде номчулга сүмелзэн чогаалдар даңзын тургузуп бээр. Төрзэн чонунуң төөгүзүң сонугаар, алдарлыг кижилерин билир, чаагай чаңылдарны сагып чурттаарынга кижизидер.

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

6 класс «Чечен чогаал болгаш үлегер домактар»

Программаның кезээ	Кичээл №	Тема	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Башкынын ажил чорудулгазы
Кирилде кичээл (2 ш.)	1	Үлегер домактар – улустун аас чогаалының биче жанры	Кичээл-лекция	Тыва улустун үлегер домактары чоннун угаан бодал культуразының чугула кезээ болгаш дыл чугаазының уран-чечен аргаларының бир хевири дээрзин билип алыр.	Үлегер домактар, чечен сөстөр чоннун үзел бодалын, күш-ажылчы дуржулгазын, чурттап эрткен төөгүзүн илередип турар болгаш кижилернин аразында социал харылзаазы-биле сырый холбашкандээрзин уругларга таныштырар. Үлегер домактар сургаал чогаалы, чаңчылдын, чурум-сагылганың үлегерин көргүзүп, кижилерни багай аажы-чандан ырадып, эки аажы-чаңныг болурун суртаалдап турар деп өөредип, кижизидер.
	2	Тыва үлегер домактарны чыып, шинчилеп эгелээнинин айтырыглары. Будуп Б.К – тыва үлегер домактарны чыып тургускан авторларның бирээзи.	Кичээл-таныштырылга	Тыва үлегер домактарны чыып, кадагалаар ажилдарны чорудуп турган эртемденнер дугайында билип алыр. Тыва үлегер домактарны чыып тургускан авторларның бирээзи – Б.К. Бүдүптүн чогадыкчы ажил-херээ-биле таныжар.	Тыва үлегер домактарны чыып, шинчилеп эгелээнинин айтырыгларын уругларга тайылбырлаар. Б.К. Бүдүптүн «Тыва үлегер домактар болгаш чечен сөстөр» деп ному-биле таныштырар.
«Үлегер сөстө нүгүл чок» (14 ш.)	3-4	Тыва дыл – чоннун культуразының шыгжамыры. Үлегер сөстөрнүн делгем, ханы уткалыы, дылының уран-чечени.	Кичээл-таныштырылга	Тыва дылынга ынак, хүндүткелдиг болурун медресеп билир. Үлегер домактарның ханы утказын тодарадыр, дылдың уран чурумалдыг аргаларын тывар,	Тыва аас чогаалының кайгамчык байлаан, жанрлар дугайын катаптаар. А.С. Төгүй-оолдун шинчилелдери-биле уругларны таныштырар. Үлегер домактарның ужур-утказын сайгарар ажилдарга

				ужур-утказын тайылбырлаар чугаага киржир.	уругларны киириштирер.
	5	Үлегер домактарның тургузуу, хемчээли	Кичээл-сайгарылга	Үлегер домактарны тургузуунун база ойзу чугаалаар онзагай талаларын шингээдир. Бижимелдер кылыр. Башкының айытканы үлегер домактарны сайгарарын өөренир.	Үлегер домактар чоннун үзел-бодалын каксы сөглээр органы тургузуп турар – ол иштики тургузуг дээрзин уругларга билиндирер. Үлегер домактарның хевир тургузуг болгаш тускай аян, аялгалыының – даштыкы тургузуунун онзагайын таныштырар.
	6	Тыва чоннун төөгүзү болгаш амыдыралы үлегер домактарда. Чогаалдар сайгарылгазы	Кичээл-сайгарылга	Чоннун амыдыралының янзы-бүрү талаларының үлегер домактарга илерепп кээрин өөренип алыр. Үлегер домактар кирген шүлүк, проза чогаалын (1-1) сайгарар. Башкының деткимчези, удуртулгазы-биле «Тыва чогаалда улустун аас чогаалының ажыглалы» деп темага шинчилел ажылынга белеткенер. Тема шилиир.	Тыва чоннун чаңчылчаан ажыл-ижинин – мал ажылының хайгааралдарының үлегер домактарга тодарап, янзы-бүрү уткаларны илередиринин дугайын чижектерге даянып таныштырар.
	7	Тыва болгаш өске чоннарның үзел-бодалының чүүлдешкээн илереткен үлегер домактар	Кичээл-таныштырылга	Тыва болгаш өске бурят, хакас үлегер домактарны деңней сайгарып өөренир	Тыва болгаш өске чоннарның үлегер домактарның ужур-утказы-ның дөмейлешкек талаларын уругларга таныштырар, үлегер домактарны деңней сайгарып өөрениринге чаңчыктырар
	8-9	Көшкүн тыва чоннун амыдыралы. Үлегер домактар кирген шүлүк чогаалы.	Кичээл-сайгарылга	Үлегер домактар кирген шүлүк чогаалын сайгарар	Үлегер домактарның ужур-утказын ажыглаан шүлүк чогаалын сайгарып өөренир.
	10-11	Улусчу ужурлар болгаш үлегер домактар. Тыва	Кичээл-сайгарылга	Тыва улустун эт-херексел, чер-чурт, төрөл аймакка	Үлегер домактарны тывылган үези болгаш чаңчылдар, ёзулалдар-биле

		улустуң эт-херексел, чер-чурт, төрөл аймакка хамаарышкан, эп-найырал, хүндүткел илереткен үлегер домактары.		хамаарышкан, эп-найырал, хүндүткел илереткен үлегер домактарны сайгарар. Үлегер домактар дугайында дыңнадыг кылыр.	холбаалыын билиндирер. Чер-чуртунга, оран-савазынга, эт-херекселинге хүндүткелдиг чоруурунга кижизидер
	12	Чоннуң узак болгаш ханы, делгем угааны – үлегер домактарда. Оларның кижизилгелиг уjur-утказы	Кичээл-ажык чугаа(кичээл-ужуражылга)	Тыва болгаш өске-даа чоннарның үлегер домактарында ханы өөредиглиг, кижизидилгелиг уткалыг бодалдар барының дугайында чугаага киржир (дыңнадыын таныштырар)	Уругларның аас чугаазын байыдар, чараш аажы-чаңга кижизидер сорулгалыг ада-иелер, улуг назылыг азы чечен-мерген кижилер чалап, ужуражылга-кичээлди эрттирер.
	13	Тыва проза чогаалында үлегер домактарның ажыглалының онзагайы	Кичээл - сайгарылга	Проза чогаалдарының онзагайын сайгарып өөренир. «Тыва чогаалда улустуң аас чогаалының ажыглалы» деп темага шинчилел ажылынга белеткенир.	Калбак чогаалда үлегер домактарның ажыглалының дугайында уругларга таныштырар. Уругларга сөзүглелдин сайгарылгазын кылырынга дузалажыр, деткиир.
	14	Тыва шүлүк чогаалында үлегер домактарның ажыглалының онзагайы.	Практиктиг кичээл	Башкының сайгарылгага сүмелээн чогаалдарын шилип, шүлүктүң сайгарылгазын кылыр. «Тыва чогаалда улустуң аас чогаалының ажыглалы» деп темага шинчилел ажылынга белеткенир.	Шүлүк чогаалда үлегер домактарның ажыглалының дугайында уругларга таныштырар. Уругларга сөзүглелдер белеткеп бээр, шилилгелиг ажилдаарынга чаңчыктырар.
	15-16	Шинчилел ажылы: «Тыва чогаалда улустуң аас чогаалының ажыглалы»	Кичээл-шинчилел	Шинчилел (төлевилел) ажылын күүседир.	Үениң аайы-биле тыптып турар үлегер домактар.
	17	Тыва улустуң үлегер домактарында кирип турар чоннуң философчу бодалдары. «Алды аргалыг, беш мегелиг»	Кичээл-лекция	Тыва улустуң үлегер домактары, чечен сөстери ханы, делгем утканы сиңирип чоруурун танып, билип алыр. Үлегер домактар анаа-ла тыптып келбээн, кандыг-ла-бир үндезинниг дээрзин өөренир. «Алды арга, беш меге» дээн ойзу-кыйзы уткада шажынчы	Тыва улустуң үлегер домактарында кирип турар чоннуң философчу бодалдарының дугайында амыдыралчы чижектерге даянып таныштырар. «Алды аргалыг, беш мегелиг» деп үлегер домакты өөренириниң чугулазын өөредир.

				өөредиг сиңиргенин билип алыр.	
«Алды аргалыг, беш мегелиг» (12 шак)	18	Алды арганың бирээзи – өргүл кылыры. «Чарын эьдин чааскаан чивес, чанында эшке кара салбас».	Кичээл-сайгарылга	Алды арганың элдээртии чүл, үндезини кайыын келген, кандыг алды утка илередип турарын сонуургаар, билип алыр. Өргүл деп чүл дээрзин шингээдип алыр	Бодунда бар чүүлдү өскелерге бериксээринин чылдагааны, өргүл боттандыларда бодалдар кайнаар угланыр, кандыг сеткил кижиде күштүг турарын таныштырар. Өргүлдөр үш хевирлерин өөөредир. Чогаалдарны сайгарып, өргүл кандыг түңнел эккээрин уруглар-биле ажык чугаалажыр.
	19	Алды арганың бирээзи – тергиин мөзү-шынарлыг болуру. «Улуун улчутпас, аныяан алгыртпас», «Чааскаан олургаш, сагыжың шинчиле, хөйнүң аразыңга сөзүң быжыгла».	Кичээл-сайгарылга	Тергиин мөзү-шынарлыг болуру, өг-бүлениң ёзу-чаңчылдарын сагып, ниитилелдин хоойлудүрүмнерин хажытпайн чурттаары дээрзин билип алыр. Бодунуң шын үзел-бодалдыг чурттаарыңга бо билиг чугула, ону хүнден хүнге сагып чурттаар деп билип алыр. Бодун хайгааранып чурттаары кижини багай аажы-чаңдан, үүлгедиглерден камгалаар дээрзин сактып алыр.	Кижиниң чаражы оон бөдүүн, мерген аажы-чаңында деп таныштырары. Бодун хайгааранып чурттаары кижини багай аажы-чаңдан, үүлгедиглерден камгалаар дээрзин уругларга чижектер-биле бадыткап тургаш, тайылбырлап бээр.
	20	Алды арганың бирээзи – шыдамык болуру. «Шолук сагыш човадыр, сыяп сагыш суксадыр», «Сөске шын херек, багга доң херек».	Кичээл-сайгарылга	Чуртталгада ак (бүгү чүве аайлажып турар – эки), кара (ажыл-херек чогувайн баар – багай) катый чоруур дээрзин билип алыр. Шыдамык кижини бака чачнаан кижилерни-даа, бүтпйен барган ажылды-даа шыдажып эрте бээр деп билип алыр.	Быть довольным тем, что есть, думать об одном, не отвлекаться разными мыслями – это есть успокоение ума, мысли. Пребывая внимательным к чему-то одному, человек учится управлять собой, приучает себя к определённой мировоззрению.

	21	Алды арганың бирээзи – кызымак (чүткүлдүг) болуру. «Күзээнин – чедер, сураанын – тывар», «Тайыпужар – даянып турар»	Кичээл-сайгарылга	Кижинин чараш, күштүг хевирлеттинеринге чүткүлдүг болуру дыка чугула деп билип алыр. Хөй күжүн үндүрүп тургаш, киж багай чандан-даа адырлып аар, күзелин-даа боттандырып аар дээрзин шингээдир. Чаа билиг, чүткүл, кызымак болуру кижиге херек дээрзин сайгарып турар чогаалдарга даянып, өөренир.	Кижинин чараш аажы-чаңныг, күштүг тура-соруктуг хевирлеттинеринге кызымак, чүткүлдүг болуру дыка чугула деп уругларга таныштырар. Үлегер домактар болгаш чогаал маадырларының овор-хевиринге даянып, сайгарылгалыг чугааже уругларны киириштирер.
	22	Алды арганың бирээзи – даян кылыры (быжыг угаан). «Боданганы ботка херек», «Сөглээн сөс – керткен ыяш»	Кичээл-сайгарылга	Бодун бот-хайгааранып, угаанын чаңгыс черге мөөңнөп өөренири кижини турум байдалга өөредир деп билип алыр. Бодун оожум байдалга тудуп билири кижини багай аажы-чандан адыраырга, угааны быжыг, чүвени эки сактып аарырга ажыктыг дээрзин билип алыр. Сайгарып турар үлегер домактарына даянып, бодунуң чурумун тудуп өөренир.	Амыдыралда бар бүгү-ла дүрген болуп турар болушкуннардан хосталып ап чорууру херек дээрзин уругларга тайылбырлаар. Кыскакижи чуртталгазын үнелээринге өөредир. Үлегер домактарны сайгарып, ажык чугаага уругларны чаңчыктырары, дидим болурунга өөредир.
	23	Алды арганың бирээзи – мерген угаанныг болуру. «Оолдуг киж оя сөглээр, кыстыг киж кыя сөглээр», «Мурнун хынаар, соон истээр»	Кичээл-сайгарылга	Экини азы багайны долузу-биле ханы угаап, ылгап шыдаптар угаанныг болуру чугула деп билип алыр. Мерген угаан кижиге «ол херек», «бо херек чок» деп өөредир дээрзин сактып алыр. Мерген угаанныг болуру чүгле кырган улуста бар деп бодалдан адырлыр, мерген угаан бичии	Алды арганың эң сөөлгүзү – мерген угаанныг болуру дээрзин уругларга таныштырар.

				улуска турар дээрзин чогаалга даянып сайгарар.	
	24	Хоозун шынар, меге көрүш дугайында бодал. «Кургаг ыяш чулук чок, куруг чугаа дуза чок». Беш мегениң бирээзи – хевир меге. «Кускун кара-даа болза, төлүнгө ынак»	Кичээл-угаап бодаашкын	Үлегер домактарга болгаш чогаалдарга даянып, «хоозун шынар», «меге көрүш» деп билиишкинниерни утказын билип алыр. Карак-биле көрүп турар азы минниишкин органны-биле кандыг-даа хевир үрелиишкинге таваржыр дээрзин сактып чоруурунга өөренир.	Чуртталгада бар кижиктерге дендии хандыкшылдыг болуру шын эвес деп тайырбырны бээр. Чүү-даа чүве мөңгө эвес: үрелип бустур, чиде бээр дээрзин амыдыралчы чижектерге даянып тайылбырлаар. «Хоозун шынар» деп билиишкинниң утказын уругларга тайылбырлаар.
	25	Беш мегениң бирээзи – минниишкин меге. «Кокпага киргенде, койгун чүгүрүк, коданга киргенде, ыт ээрги», «Каарган кас эдергеш, даванындоңурган»	Кичээл-угаап бодаашкын	Кижиге минниишкинге алзып алгаш, чазыг кылып болур дээрзин билип алыр.	Мага-ботка өөрүнчүг, багай болгаш ындыг-мындыг-даа эвес минниишкиннерге хамаарыштыр олар өскерлип чоруур, кезээде турум эвес дээрзин уругларга тайылбырлап бээр. Ол дугайын билбес боор болза, кижиге бир-ле хоозун (меге) чүүлге хандыкшып, хилинчек-човулаң көрүп болур дээрзин чогаалдарга болгаш үлегер домактарга даянып, таныштырар.
	26	Танып көрүп аары (ылгап билип аары) меге. «Кижиге өөделээр, кинчи үстүр», «Дүктүг-даа болза, түлээр, түрөңги-даа болза, сегиир», «Дазылдыг-даа болза, кургаар – дагалыг-даа болза, таяр».	Кичээл-угаап бодаашкын	Чүвелерни алыс шын бойдузундан ындыг шынарлыг кылдыр көрүп, хүлээп тура, олар өске шынарлыг база бооп болур дээрзин ханайсарып, өөренир. Чечекти танып көөрү: бо чечек ак, бо сарыг, дуу кызыл. Чечекти бодунун бодап турары-биле ылгай көөрү меге көрүш	Чүвелерниң алыс бойдузунун шынарлары бар, олар турум эвес дээрзин уругларга тайылбырлап бээр. Чүвени бир дугаар көрүп, хүлээп тура, олар оларны эки деп меге танып көрүп болурун амыдыралчы чижектерге тайылбырлап бээр. Чүглө эки (херек) азы чүглө багай (херекке

				апаарын билип шингээрери: ак чечек мээний, меңгим ак дээн хевирлиг ылгаары. Мээң кылдыр бодапкаш, мегеге – хандыкшылга алзып болурун кичээнгейге алыр. Чараш хапта белек чүгле чараш эвес, а айыылды эккеп болур деп чүвелерниң алыс бойдузун ылгап билиптер угаан байдалын башкының тайылбырындан, чогаал сөзүглелинге даянып, сайгарып өөренир.	албас) деп хүлээп өөрөнмөс дээрзинбилиндирер.
	27	Сагыш-сеткилде меге (хоозун) шынарлар. «Бак сагыш башка халдаар», «Эткен сөс ээзин эргиир»	Кичээл-угаап бодаашкын	Сагыш-сеткилди ал-боду кылдыр бодаары шын эвес дээрзин билип өөренир. Башкының тайылбырын дыңнап, үлегер домактарга даянып, «сагыш-сеткил», «мага-бот», «чугаа-домак» меге, хоозун шынарларга алзып болур, айыылдыг, хирлиг сагыш-сеткилге, угаанга, мага-ботка чагыртпаайн деп медереп өөренир.	Бодунуң сагыш-сеткилин, мага-бот, чугаа-домаан хайгаарап, эдехере тыртып өөренириниң чугулазын тайылбырлап бээр. Кандыг-даа кылдыныгның соонда түңнел бар боор деп амыдыралчы чижектерге, үлегер домактарга даянып өөрөдир.
	24	Угаан-медерелде меге (хоозун). «Кылык ботту човадыр», «Даап сөглээр – тамылыг, танып сөглээр – буянный», «Даг көрбейн, эдээң азынма, суг көрбейн, идиин ужулба»	Кичээл-угаап бодаашкын	Чүвелерни мөңгө кылдыр угаап көөр угаан кандыг-бир чүвеге хандыкшылды күштелдирер болгаш чазыгларга чедирип болурун билип аар. «Мен» бар мен дээн билиишкинни мөңгө кылдыр бодаары, «чаңгыс чурттаар чуртталга» кылдыр боданыр көрүш хоозун дээрзин	«Угаан» деп билиишкинни уругларның чүве сактып, шингээдир харык-шинээнге дүүштүр тайылбырлап бээр. Херек кырында болгаш амыдыралчы болуушкуннарга, чогаал, үлегер домактарга даянып, мугулай угаан дугайында чугаалажыр. Чырык, арыг угаанныг чоруурунуң

				үлегер домактарга, чогаалдарга даянып, утказын билип өөренир.	кижиге ажыктыын таныштырып, чараш мөзү-шынарлыг чурттаарынга кижизидер.
	29	«Алды аргалыг, беш мегелиг» деп үлегер домактың онзагайы. «Баштай үнген кулакты соңнайүнген мыйыс эртер», «Бак келзе, туттунма, эки келзе, салдынма».	Кичээл-демнежилге	Кижиниң чараш мөзү-шынарлыг, улуг частырыглар кылбайн, эки чурттаарының дөзү – хоозун, турум эвес – меге дээр билиишкинни билип алырын тыва улустуң “Алды арга, беш меге” деп үлегер домаа Тайылбырлап турар деп билип алыр. Беш чыындыны (5 мегени) угаап билиптер угаан кайгамчык чырык, мерген болур деп билиишкинни билип, сайгарып өөренип алыр.	Тыва чоннуң «Алды аргалыг, беш мегелиг» деп үлегер домааның өөредиглиг, кижизидилгелиг, кичээндириглиг уjur-утказын түңнеп чугаалажыр. Уругларның бот-тускайлаң бодалдарын деткиир.
Үлегер домактарның угаан сайзырадыр (4 шак)	30	«Боданганы ботка херек»	Кичээл-угаап-боданышкын (чогаадыг азы кыска чугаа чогаадыр)	Кижиниң иштики сагыш-сеткилиниң байлааның үлегер домактарда илереп кээриниң онзагайын: ойзу-кыйзы, серт кылбайн өөредир, кижизидер, сайзырадырының дугайында чогаадыг азы кыска чечен чугаага (шилилгелиг) бижиир. Чогаадыгга өөренген «Алды аргалыг, беш мегелиг» деп үлегер домааның онзагайын бижиир.	Боттандырыглар, ооң түңнелдери кандыг болурун баш бурунгаар даап бодап, өттүр билип чоруур мерген угаан дугайын кыска катаптаар. Чогаадыгның азы чечен чугааның планын тургузарынга уругларга тус-тус сүмелээр.
	31	Үлегер домактарның тургузуунда метафора, деңнелге, гипербола, аллегория аргалары	Кичээл-сайгарылга	Янзы-бүрү темада кирген үлегер домактарның сайгарылгазын кылыр, дылдың уран чурумалдыг аргаларының кижиниң аажы-чаңының, дыл-домааның	Үлегер домактарның тургузуунда метафора, деңнелге, гипербола, аллегория аргаларының долгандыр турар боттуг чүүлдерни, болуушкуннарны медреселдии-

				сайзыраарынга дээштиин сайгарып өөренир. Үлегер домактар дугайында дыңнадыг кылыр.	биле угаап-боданып өөрениринге база амыдыралды, октаргайны долу чараш сагыш-сеткил-биле хүлээп чурттаарынга кижизидип турар салдарын өөредир.
	32	Үлегер домактарның кижиниң ниити сайзыралынга салдары	Кичээл-таныштырылга	Үлегер домактар дугайында дыңнадыгларын таныштырар.	Уругларның бот-тускайлаң ажылдаанынга үнелел бээр
	33	Үлегер домактарның кижиниң ниити сайзыралынга салдары	Кичээл-конференция	Үлегер домактар дугайында дыңнадыгларын таныштырар.	Уругларның бот-тускайлаң ажылдаанынга үнелел бээр
	34	«Чечен – менде, чечек – черде» маргылдаазы (командалар аразынга маргылдаа)	Кичээл-мөөрей	Уран чурулга, аянныг номчулгага, сценажыткан көргүзүглер мөөрейинге идепкейлиг киржир.	Уругларның чыл дургузунда өөрөнгөн билиин катаптаар, быжыглаар. Уран чурулгага, аянныг номчулгага, сценажыткан көргүзүглерге сонуггалын деткиир.
Түңнел (1 шак)	35	«Аныяандан адың камна» деп ажыкчугаа	Түңнел кичээл	«Аныяандан адың камна» деп ажыкчугаага киржир.	«Алды аргалыг, беш мегелиг» деп үлегер домакка өөрөнгөн билиин херек кырында амыдыралга ажыглап чоруурунга кижизидер.

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

7 класс «Чечен чогаал болгаш театр»

Программаның кезээ	Кичээл №	Тема	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Башкының ажил чорудулгазы
Кириилде кичээл	1	Чогаал болгаш театр делегейи. Театр дугайында билиг	Кичээл-таныжылга	Чогаал болгаш театр деп билиишкиннернин делгем сайгарылгазын шингээдир. Театр уран чүүлдүн эрте-бурунгу хевири дээрзин билип алыр. Театрның төрүттүнгени: бурган – бойдустун болгаш хөглээшкенин өмээржикчи, виноград өстүрер, болбаазырадыкчызы Дионис бурган-биле холбааны сактып алыр.	Театр – уран чүүлдүн бир хевири. Театр болгаш көрүкчү. Театрның өөредиглиг болгаш кижизидикчи салдары. Сцена шимчээшкени, болуушкуннар көргүзүглери – театр уран чүүлүнүн үндезини дээрзин уругларга таныштырып тайылбырлаар. Чечен чогаал – театр уран чүүлүнүн кол үндезини дээрзин уругларга билиндирер.
Театр уран чүүлүнүн онзагай талалары	2	«Амыдырал – театр, а ында кижилер – актёрлар». Тыва театр болгаш баштайгы артистер.	Кичээл-таныжылга	Россияга болгаш Тывага театрларның тывылганы, сайзырап хөгжээн төөгү-биле таныжар.	Тыва театрның улусчузу деп теманы таныштырар. Чоннун амыдыралы, чаңчылчаан ажил-ижи, аас чогаалының хевирлеринин киржилгезин уругларга тайылбырлаар. Баштайгы тыва бот-тывынгыр болгаш профессионал артистер-биле таныштырар. Бөгүнгү амыдырал-биле холбаар.
	3	Театр уран чүүлүндө уран чүүлдүн бүгү хевирлеринин каттышканы.	Кичээл-демнежилге	Литература – театр уран чүүлүндө үндезин деп таныжып билип алыр. Драма болгаш лирика, тоолдар болгаш шиилер, балет, опера,	Тыва театр уран чүүлүндө уран чүүлдүн бүгү хевирлеринин каттыжып чоруур онзагайын уругларга таныштырар.

				аялга болгаш либретто.	
	4	Тыва театр сценазында – «Долуманың хуулгаазыны».	Практиктиг кичээл	Уран чүүлдүн хевирлеринин шииде онзагай ролун илередип өөренир.	К-Э.К. Кудажының шиизинде ыры-хөгжүм болгаш өске-даа уран чүүлдүн хевирлеринин каттышканын тайылбырлаар.
	5	Тыва театр. Тыва уран чүүл төөгүзүндө онзагай шиилер.	Кичээл-таныжылга	Тыва театрның чедишкиннери болгаш тыва культураның хөгжүүрүңгө салдарын билип алыр.	Тыва театрның чедишкиннери болгаш тыва культураның хөгжүүрүңгө салдарын таныштырар.
	6	«В.Ш. Көк-оол» аттыг хөгжүм-шии театрының амгы салгалы. Шиилерниң онзагайлары болгаш чедишкиннер.	Кичээл-сайгарылга	«В.Ш. Көк-оол» аттыг хөгжүм-шии театрының амгы салгалының дугайында чаа шиилерниң онзагайларын билип алыр. Театрның сөөлгү чылдарда чедишкиннеринин дугайында чугаага киржир.	«В.Ш. Көк-оол» аттыг хөгжүм-шии театрының амгы салгалы. Шиилерниң онзагайлары болгаш чедишкиннер дугайын таныштырып, презентацияга көргүзер.
	7-8	Төрээн чогаал кичээлинге өөрөнгөн шиилери: Э.Л. Донгак «Буянныг амытаннар», Көк-оол В. Ш. «Чаргы», Танова Е. Т. «Илбилиг согун». Шиилерниң кол бодалы, ында көдүрттүнгөн чидиг айтырыглар, утказы.	Кичээл-катаптаашкын	Төрээн чогаал кичээлинге өөрөнгөн шиилерин сактып, катаптаар. Кол бодалын, көдүрттүнгөн чидигайтырыын тодарадыр. Кысказы-биле идея-эстетиктиг утказын чугаалаар.	Шии дугайын өөрөнгенинге даянып, чогаалдың тургузуун катаптаар.
	9	Шии чогаалының кол жанрлары: драма, трагедия, комедия. Тыва литературада драманың, трагедияның болгаш комедияның чижектери.	Кичээл-билиг хыналдазы	Шии чогаалының кол жанрлары дугайында билигни шингээдир.	Драма, трагедия, комедия дугайында билигни уругларга шингээттирер. Хыналда ажилдың онаалгаларын үлээр.

	10	Ниитилелге театр уран чүүлүнүн чырыдышкын салдары.	Кичээл-ужуражылга	Уран чүүлдүн кандыг-даа хевирлери таныштырар, өөредир, кижизидер сорулгалыг дээрзин шиңгээдипалыр. Ажык чугаага киржир.	Ниитилелге театр уран чүүлүнүн чырыдышкын салдарын тыва сценага тургускан шиилерге даянып, таныштырар.
	11-12	Аянный номчулгага белеткенири Шиилерден үзүндүлөрниң аянный номчулгазы	Кичээл-уран номчулга	Шиилерден үзүндүлөр азы монолог, өске-даа хевирниң үзүндүлөрин доктаадыр. Аянный номчулгага киржир.	Уругларның аянный номчуп өөренирин идепкейжидер. Чогаал номчуурунга сонургалын бедидер.
	13	Басняларны шиижидип ойнаары (шилилгелиг)	Кичээл-оюн	Басняларны шиижидип ойнаар, үзүндүлөрни доктаадыр.	Шиижидип ойнаарына уругларны белеткээр. Чогаадыкчы салым-чаяанын деткиир, сайзырадыр.
	14-15	Кудажы К-Э.К. «Он бир» Шииниң тема, идеязы, маадырларына тус-тус үнелелдерни бээри.	Кичээл-үнелел	Тема болгаш идея илередип өөренир. Чогаалды рольдап аянный номчуп, утказын сактып, эдерти чугаалаар.. Шииниң онзагай талазын сайгарып билир, маадырларга тус-тус үнелелдерни бээр.	Шииниң өөредиглиг болгаш кижизидикчи салдарын таныштырар. Кижиниң хамааты туружунун хевирлеттинеринге база мөзү-шынар айтырыын чугулалап көргүскенин шииден бадыткалдыг чижектерге даянып, сайгарып билиринге чаңчыктырар
	16	Шиини чогаалын сайгарарының аргалары. Тема. Көдүрттүнген чидиг айтырыг. Идея.	Кичээл-ажыдышкын	Шиилерге кылган сайгарылгалыг чүүлдер-биле таныжар. Билдингир критиктер дугайын билип алыр.	Шиини чогаалын сайгарган ажилдар-биле уругларны таныштырар. Сайгарылга бижирииниң үлегер чижээн бижидип, чогаадыкчы ажилдаарының ужур-утказын тайылбырлаар.
	17	Овур-хевирлер. Авторнун, режиссёрнун чогаадыкчы көрүжү.	Кичээл-таныжылга	Шииниң овур-хевирлерин артистерниң ойнап көргүзериниң онзагайлары-биле таныжар.	Автор болгаш режиссёрнун чогаадыкчы ажилдаарының дугайында уругларга таныштырар. «Хайыраан бот» деп шииниң маадырларының овур-хевирле-

					рин, тургусканын таныштырар
	18-19	Персонажтар дугайында билиг. Персонажтарга характеристика бээри. Авторнуң чогаатканы болгаш херек кырында амыдыралда бар маадырның төөгүзү	Кичээл-практика	Персонажтар дугайында билигни шингээдир. Кижилер, дириг амытаннар, чечен хуулгаазын, бурганнар хевирлери азы туугай оворлар. Маадыр дугайында билип алырын шингээдир: 1.дорт характеристика – автор маадырының дугайында боду таныштырып турар; 2. персонажтың портреди: арын-бажы, иштики характеристика болгаш даштыкыовур-хевиринин чүүлдешкээ; 3. маадырның кылдыныглары, чорук- херээ болгаш сагыш-сеткилинин байдалдары. Чогаал маадырының портредин чуруп көргүзөр. Шииден үзүндүлери азы монологтарны доктаадыр	Чогаалда персонажтар дугайында уругларга таныштырып өөредир. Характеристика бээринин планын уругларга бижиттирер: даштыкы хевир, назы-хары; боттуг өнчү-хөрөңгизи, кылып турар сонuurгалы (ажыл-ижи), амыдырап чоруур байдалы; аажы-чаңында онзагай талалары, хөделиишкиннери, кижилерге хамаарылгалы; ол маадыр дугайында өске персонажтарның бодалы: ажил-херээнге, кылдыныгларынга хамаарылгазы; чугаазының аяны; ук маадыр дугайында силернин бодалыңар. Маадыр дугайында билип алырының аргаларын уругларга өөредир.
		Шиииниң маадырлары	Практиктиг кичээл	Портрет чогаадып чуруур азы Бижиир.	Бот-тускайлаң чогаадыкчы ажилдап өөредир.
	20	Монолог. Маадырның иштики делегейи.	Кичээл-таныжылга	Маадырның иштики делегейинин монолог чугаага илереп кээрин тодарадыр.	Монолог, диалог чугаа деп билиишкин-биле уругларны таныштырар.
	21	Чогаалчының бодалы болгаш режиссёрнуң көрүжү.	Кичээл-сайгарылга	Драматургияда композиция дугайында билиг-биле уруглар таныжар. Чогаалдың ужур-утказы, ында чечен үе, чечен	Чогаал болгаш шиииниң тургузук-чузунуң аразында көрүштер, туруштар дугайын уругларга таныштырып бээр. Аристотельдин

				девискээр, болуушкуннар болгаш маадырларның хөделиишкиннери деп билиишкиннер-биле, оларның шииниң тема болгаш идеязын ажыдарынга салдарын билип алыр.	шииниң композициязын илередиринге идип үндүргөн алды кезээн (тоожуушкун, характерлер, чугаа аяны, бодалдар, оюн-көргүзүг, хөгжүмнүг кезээ) уругларга таныштырар.
	22	Ши чогоалында төөгү, ыры-хөгжүм, делегей культуразы, этика болгаш өске-даа эртемнерниң харылзаалы	Кичээл-демнежилге	Ши чогоалында төөгү, ыры-хөгжүм, делегей культуразы, этика болгаш өске-даа эртемнерниң харылзаалының илереп кээр аргалары-биле таныжар.	Эртемнер аразының харылзаалының чогаал болгаш театр уран чүүлүнгө илереп кээрин уругларга таныштырар. Тыва ши чогоалында улустуң аас чогаалының илерээшкиннерин, оларның ажыглалының сорулгазын тайылбырлаар.
	23-24	Тыва театр сценазында очулдурган чогаалдар.	Кичээл-лекция	Тыва театр сценазында очулдурган шиилер-биле каксы таныжар. Темаларның чүүлдешкээн болгаш ылгалдыын тодарадып өөренир. Шииден үзүндүлери азы монологтарны доктаадыр.	Орус болгаш даштыкы чогаалчыларның шиилериниң тыва дылда очулгазы болгаш оларны тыва сценага тургускан авторлар болгаш артистер-биле уругларны таныштырар.
	25-26	Тывада «Куклалар театрының» ажыл-ижи-биле таныжылга. «Куклалар театрының» бир шиизинге үнелел бижири	Кичээл-шинчилел	Тывада куклалар театрының дугайында бот-тускайлаң шинчилээн ажыл-ижи-биле таныштырар. Бир шиини онлайн хевиринге көргөш, үнелел бижири	Кичээл-шинчилелди эрттирер. Уругларны шинчилел ажылынга сонугалдыг болурун кижизидер. Интернет болгаш оон-даа өске үндезиннер-биле ажылдап өөрениринге чаңчыктырар. Көргөн шиизинге үнелел бижири-ниң планы-биле таныштырар.
	27	Ши чогоалының композициязының дугайында катаптаашкын	Кичээл-катаптаашкын	«Драматург» деп билиишкин, оон ужур-утказы. Уран чечен сорулга, чогаалдың бижиттингениниң онзагайы	Ши чогоалының композициязы дугайында өөрөнгөн билиин катаптап, чаа билиг-биле уругларны таныштырар.

	28	Арын-баш болгаш хол шимчээшкиннери. Имнеп көргүзери. Этюд.	Кичээл-этиюд	Арын-баш болгаш хол шимчээшкиннери, имнеп көргүзери, этиюд тургузарының дугайында билигни шиңгээдир. Тыва театрда шимчээшкиннер-биле ажылдап чоруур артистер-ниң ажыл-амыдыралы-биле таныжылга.	Арын-баш болгаш хол шимчээшкиннери, имнеп көргүзери, этиюд тургузарының дугайында билиг-биле уругларны таныштырар.
	29	Тыва чогаалда төөгү темазында бижиттинген чогаалдар болгаш оларның театр сценазында салдынганы.	Кичээл-оюн	«Төөгү болгаш театр» теманы шиңгээдир, конспект кылыр.	«Тыва театрның хөгжүлделиг оруу» деп темага лекция кылыр.
	30	Бөгүнгү чидиг айтырыглар көдүрген чогаалдар	Кичээл-ажык чугаа	Ажык чугаага идепкейлиг киржир.	Уругларны хостуг алдынып өөредир, аас чугаазын сайзырадыр
	31	Реклама	Практиктиг кичээл	Реклама чогаадыр база ону сценажыдып ойнап күүседир.	Реклама дугайын уругларга таныштырар. Ооң эки болгаш багай далаларын эскерип чоруурун тайылбырлаар.
	32	Овур-хевирлерге катаптаашкын	Кичээл-хыналдаажыл	Романтиктиг К-Э.К. Кудажи «Далай дүвүнде даңгына, фантастиктиг Е.Т. Танова «Илбилиг согун», символиктг В.Ш. Көк-оол «Самбажык», тоолчургу А.А. Даржай «Игил ызы» деп чогаалдарның ужур-утказын башкының тайылбырындан билип өөренир.	Шиилерде овур-хевирлерниң бижиттинген сорулгазын тодарадып өөрениринге уругларга идиг бээр.
	33	«Баштайгы рольдарывыс»	Кичээл-шии	Шиижиткен оюннарга киржир.	Уругларның чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр, деткиир.

	34	Чечен чогаал болгаш театр – өөредилгениң, кижизидилгениң чаңгыс кезээ	Кичээл – ажык чугаа	«Шии маадырларында онзагай овур-хевирлер», «Мээң ынак маадырым»	Чечен чогаал болгаш театр – өөредилгениң, кижизидилгениң чаңгыс кезээ дээрзин түңнөп чугаалаарыңа уругларны киириштирер.
--	----	---	------------------------	---	--

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

8 класс «Чечен чогаал болгаш уран чурулга»

Программаның кезээ	Кичээл №	Тема	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Башкының ажил чорудулгазы
Кирилде кичээл (2 ш)	1	Чурумалдыг уран чүүл дугайында билиг. Тыва Республиканың билдингир чурукчулары. Чурумалдыг уран чүүлдүн хевирлери.	Демнежилге кичээли (бинарлыг азы интеграция-кичээл)	Живопись, графика, гравюра, скульптура, керамика, фотография, видео, кино-чурук, дизайн, ус-шевер ажилдары, архитектура деп билиишкиннер болгаш Тыва республиканың билдингир чурукчулары дугайын билип алыр. Ол ышкаш сайзыраңгай үениң уран чурулга дугайын, тыва чоннуң чаңчыл-чаан уран-шевер ажилдарының хевирлери-биле таныжар.	Чурумалдыг уран чүүл дугайында билиг-биле база Тываның билдингир чурукчулары, оларның ажилдары-биле уругларны таныштырар.
	2	Тываның культуразының Чурукчулар Эвилелинин төрүттүнгени (1965 чыл) В.Ф. Демин, В.Л. Тас-оол, С.И. Феоктисов, Н.К. Рушев болгаш өскелер-даа.	Кичээл-таныжылга	Тываның культуразының хөгжүлдезинин дугайында ажилдаан эртем ажыдакчыларының ажил-чорудулгазы-биле кыска таныжар.	Уругларга Тываның культуразының болгаш интеллигенцияның төөгүзүнүн дугайын таныштырар.
«Уран чүүл кижини эки аажы-чаңга өөредир» (14 ш.)	3	Каасталга болгаш эт-херексел кылырының уран чүүлү болгаш чурукчу мергежилинин дугайында.	Кичээл-ужуражылга	Каасталга болгаш эт-херексел кылырының уран чүүлү Тывага эртеги үеден бээр сайзырап турган хевир дээрзин билип алыр. Профессионал чурукчу деп мергежилдин тывылганы болгаш совет үеде тургустунган ЧЭ дугайында билигни шингээдип	ЧЭ ажылының эге чылдары, сайзырап келгенин уругларга таныштырар. С.Ш. Саая болгаш өске-даа удуртукчулар болгаш чурукчулар дугайын кыска таныштырар.

				алыр.	
	4	Ном графиказы. Маадырлыг тоолдар болгаш тыва номнарның чурук каасталгаларының ажылдары. «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей», «Алдай-Буучу», «Ары-Хаан».	Чурук башкызы эрттирер.	Уран чурулгага хамааржыр «Графика» деп билигни шингээдип алыр	Уран чурулгага хамааржыр «Графика» деп билигни уругларга шингээттирер. Графиктиг чурулганы кылып турар авторлар дугайын уругларга таныштырар.
	5	Б.С. Дүпчүрнүн чогаадыкчы салым-чаяанының хөй талалы: скульптор, чурукчу, даш чонукчузу, хөгжүм херекселдер чазакчызы, бот тывынгыр композитор, чогаалчы.	Кичээл-таныжылга	Б.С. Дүпчүр Тыва Республиканың Улустун чурукчузу дээрзин билип, кайгамчыктыг салым-чаяанныг чаңгыс чер-чурттуунун ажыл-херээ-биле делгем таныжар.	Б.С. Дүпчүрнүн чогаадыкчы салым-чаяанының хөй талалыын уругларга таныштырар.
	6	Чонар-даш уран чүүлү – Тываның билдингир даш чонукчулары.	Кичээл-байырлал	Чонар-даш уран чүүлү. Уран чүүлдүн бойдус-биле харылзаалы болгаш ажылдарның ужур-утказының онзагайын уруглар танып билип алыр.	Чонар-даш урун чүүлүнүн дугайын уругларга таныштырар. Делгелгени организаптап кылып.
	7	Бай-Тайга кожуун, Кызыл-Даг суур – даш чонукчуларының чурту.	Кичээл-өөрүшкү	Бай-Тайга кожууннун шевер салым-чаяанныг кижилеринин ажыл-чорудулгазы-биле таныжар. Конспект кылып. Шинчилел ажылдарынга белеткенир.	Бай-Тайга кожуун, Кызыл-Даг суур, сураглыг даш чонукчуларының дугайында уругларга таныштырар. Делгелгени кылып.
	8	Тываның херээжен даш чонукчулары. Л.Х. Иргит «Тываның орден-хавыяалыг херээженнери». Ийигизге: Ус-шевер даш чонукчулары. Салым-чаяан салгал дамчыыр.	Кичээл-сайгарылга	Тываның херээжен даш-чонукчулары дугайында уруглар билип алыр. Чогаалчы Л.Х. Иргиттин документалдыг чогаалында даянып, салым-чаяанныг кижилер дугайында делгем таныжар.	Чогаалчы Л.Х. Иргиттин чогаадыкчы ажыл-ижинге даянып, салым-чаяанныг херээженнер дугайында уругларга делгем таныштырар. Тываның херээжен даш чонукчуларын ажылының онзагайын

					уругларга таныштырар.
	9	Фотограф – төөгүнүн херечизи. Тываның билдингир фотографтары. «Улуг өскерлиикшиктерниң херечизи» В.П. Ермолаевтин Кызыл хоорай дугайында чуруктары	Кичээл-таныжылга	В.П. Ермолаевтин Кызыл хоорайның төөгүзүнүн дугайында чуруктары-биле таныжар.	В.П. Ермолаевтин чогаадыкчы салым-чаяаннын уругларга таныштырар. Делгелге кылыр.
	10-11	«Чурукчунун хуулгаазын бийири». Чурукчуларның чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжылга. «Чогаалчының хуулгаазын делегейи». Чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжылга.	Кичээл-ужуражылга Практиктиг кичээлдер	Уруглар «чурукчу» деп мергежил-биле таныжар, «чогаалчы» болуру кандыг иш дээрзин билип алыр. Дизайн, компьютерный дизайн деп билигни шингээдир. Уруглар дараазында билиглер-биле таныжар: чурукчу, живопись: холст, картон, самбыра, саазын, карандаштар, краскарлар (масляные, акриловый, акварельный); чурукчу-скульптор: гипс, воск, гранит, металл; чурукчу-график: чаңгыс аай өң, өңнүг чурук, плакаттар, гравюрлар, чаңгыс аайлашкаа дээш оон өске; чурукчу-декоратор: декорация, театр каастангазын тургузары, кино болгаш фото чуруктар кылыры; чурукчу-мультипликатор: кино тырттырары, реклама кылыры,	Уругларны чурукчу болгаш чогаалчы кижинин делегейи-биле таныштырар. Кичээлге аалчыларны чалап, ажык чугааже уругларны, башкыларны болгаш ада-иени кириштирер.

				видеокөргүзүгүлөр чогаадыры, саазынга чурууру, анимация, компьютерге чурууру. Чогаалчы кижинин ажил-амыдыралы-биле таныжып, боттарының сонугалдары ёзугаар чогаадыкчы ажилдарны кылып күүседир.	
	12	Хаяда чурумалдыг бижиктер. Оларның чечен чогаалдың болгаш уран чурулганың сайзыраарына салдары	Кичээл-беседа (кичээл-ужуражылга кылдыр эрттирип болур)	Тываның янзы-бүрү булуңнарында көжээ даштар, хаяда чурумалдыг бижиктер дугайында чугаага киржир. Тыва уран чүүлде: чогаалда, театрда эрте-бурунгу чогаалдарга даянган шии, ырылар, шүлүктөр дугайында билип алыр. Төөгүнүн үнелиг чүүлдеринге хумагалыг чоруурун шингээдир.	Хаяда чурумалдыг бижиктер. Оларның чечен чогаалды болгаш уран чурулганың сайзыраарына салдарының дугайында уругларга таныштырар. Төөгүнүн үнелиг чүүлдеринге хумагалыг, хүндүткелдиг болурун кижизидер.
	13	Уран чурулга хевирлеринин ниитилелдин үзел-бодалын деткиринин айтырыглары	Кичээл-кыйгырыг	Уруглар ада-чурт, төрөөн чер, чараш аажы-чаң, бойдус камгала-лы, кадык чаагай амыдырал деп билиишкиннерни шингээдир, ук билиишкиннерниң уран чурулгага болгаш чечен чогаалга илереп кээрин сайгарып өөренир. Тываның төөгүзүнүн уран чүүлдүн хевирлеринде киргенин билип алыр.	Кижилернин хамааты хүлээлгезин, патриотчу туружун, чараш амыдыраарын билиринге, оларны сагып чурттаарына плакат-графика уран чурулганың болгаш кыйгы-шүлүктөрниң ужур-дузанын тайылбырлап, таныштырар. Чурук, плакат, линогравюра деп билиишкиннерни таныштырар.
	14-15	Алдан-маадырларның төөгүзү уран чүүлдүн хевирлеринде. «Алдан-Маадыр өгбелерге тураскаал». Чуруктар, тураскаалдар, шии, кино-	Кичээл-сайгарылга	Алдан-маадырларның төөгүзүнүн дугайында өөрөнгөн чогаалдарын сактып, ажык чугаага киржир. Маадырларга тураскааткан чуруктар, тураскаалдар, шии, кино-чурук,	Алдан-маадырларның төөгүзүнүн уран чүүлдүн хевирлеринде кирип турарын өөредир, үнелел бижиттирер. Шинчилел ажылынга белеткээр. «Алдан-Маадыр өгбелерге

		чурук, чогаалдар-биле таныжылга.		чогаалдар дугайын бижип, конспектилээр.	тураскаал» болгаш өске-даа номнар-биле уругларны таныштырар.
	16	Кожа-хелбээ Хакас болгаш Алтай чоннарның билдингир чогаалчылары болгаш чурукчулары	Кичээл-лекция	Чаңгыс аймак-сөөк чоннарның уран чүүлүнүң билдингир кижилериниң дугайында билип алыр. Кандыг-даа чон-биле эп-найыралдыг, сырый харылзаалыг чурттаарының ужур-утказын билип, чараш мөзү-шынарлыг чурттаарын сактып алыр.	Кожа-хелбээ Хакас болгаш Алтай чоннарның билдингир чогаалчылары болгаш чурукчуларының дугайын уругларга таныштырып, чугаалап бээр.
	17	Надя Рушева – чырыш кынган сылдыс.	Кичээл-сайгарылга	Е.Т. Танова “Иениң салым-хуузу”.	Делгелге кылыр.
	18	Тыва номнарының чурук каасталгазының дугайында билиг. Ш.М. Суван, Н.Ш. Куулар, М.А. Күжүгет болгаш өскелерниң-даа номнарының чурук каасталгазы.	Кичээл-таныжылга	Тыва номнарының чурук каасталгазының дугайында билип алыр. Сюжет болгаш чурук деп билиишкиннерни шиңгээдир. Бот-тускайлаң ажылдап өөренир.	С.А. Сарыг-оолдун «Бистин аалывыс», С.Б. Пюрбюнуң «Мерген бичиилер, мелегей күчүтөннер», М.С. Эргептин «Ус-Кушкаш», Ш.М. Суванның «Хуулгаазын Ак-Баштыг», Н.Ш. Кууларның «Танаа-Херелдин чуртунда», М.А. Күжүгеттин «Анайжыгаш» деп номнарының чурук каасталгазын таныштырар.
	19	Тыва культураның хөгжүлдезинге үлүүн кирип чоруур билдингир культура ажылдакчылары. Чурукчулар Н.К. Шалык болгаш Ш.У. Чурук.	Кичээл-сайгарылга	Чурукчулар Н.К. Шалык болгаш Ш.У. Чурук оларның тыва культураның хөгжүлдезинге кирип чоруур үлүүн билип алыр. Театрга декоративтиг каасталга дугайында «Хайыраан бот» болгаш өске-даа шиилерге даянып чугаалажыр.	Тыва культураның хөгжүлдезинге үлүүн кирип чоруур билдингир культура ажылдакчылары: Н.К. Шалык, Ш.У. Чурук болгаш өскелерниң-даа чогаалдыкчы ажыл-чорудулгазын уругларга таныштырар. Шии чогаалын сценага тускай каасталга ёзугаар тургузар айтырыгларны сайгаржып өөрениринге чаңчыктырар.

	20-21	Шиилерниң кино-чуруунуң көрүлдеси (шилилге-биле)	Кичээл-таныжылга	«Хайыраан бот» болгаш өске-даа шиилерниң бижидилгезин коллективтиг көөр.	Уругларга «Хайыраан бот» болгаш өске-даа шиилерниң бижидилгезин көргүзөр.
	22	Тыва улустуң эт-херексел кылырының уран чүүлү: чазаныры, хээлээри, даараныры, каастаары, шуткууру. Тыва литературада хээлер дугайында чогаалдар.	Кичээл-ажыдыышкын	Тыва чоннуң хээлээр, чазаныр, даараар, каастаар, шуткуур ажил-ижиниң уран чурулгада болгаш чогаалдарда канчаар илереп турарын деңней сайгарар.	Ч.М. Чап, А.Т. Белгүм-оолдуң «Тыва угулзалар, хээлер», В.С. Серен-оол, А.К. Үержаа, О.К. Саган-оолдуң чогаалдары-биле уругларны таныштырар
	23-24	Улустуң чаңчылчаан ажил-ижи чогаалдарда болгаш уран чурулгада.	Практиктиг кичээл (дыңнадыглар кылыры)	Бот-тускайлаң, эжеш, ниити ажилдаанын түңнээр.	Уругларга бот-тускайлаң, эжеш, ниити ажилдаарын өөрөдир
	25	Портрет чуруурунун онзагайы. Р.М. Балган – амгы үениң салым-чаяанныг тыва чурукчузу.	Кичээл-өөрүшкү	Амгы үениң салым-чаяанныг чурукчузу Р.М. Балганның чогаадыкчы ажил-ижи-биле таныжар. Делгелгени көөр.	Чурукчу Р.М. Балганның чогаадыкчы ажил-ижи-биле уругларны таныштырар.
	26	Тыва чогаалчыларның портреттери, оларның ажил-ижинге турскааткан пособие, номнар . Ном «Тыва Республиканың чогаалчылары»	Кичээл-таныштырылга	Тыва чогаалчыларның портреттерин кылганын, оларның авторлары-биле таныжар.	Тыва чогаалчыларның портреттерин уругларга таныштырар, чогаалдарга иллюстрациялар-биле таныштырар.
	27	Компьютерлиг графика. Номнарның чурук каасталгазы-биле таныжылга. «Үш чүүл эртемнигоол», «Алдын-Кушкаш», «Инек-Сокпа»	Кичээл-демнежилге	Компьютерлиг графикага чуруурунун аргалары-биле таныжар. Чуруурунга өөренир.	Уругларга сөзүглелдин кол тема, идеязын билип турарынга өөрөдир. Ужур- утказынга дүүштүр чурук чуруурунга белеткээр.
	28	Уран чурулга	Практиктиг кичээл	Номчаан үзүндүгө азы дыңнаан, көргөн медээзинге дүүштүр сюжеттиг чурукту чуруур	Уругларның номчулгага сонугар-галын деткиир, чечен чогаалдың аңгы- аңгы жанрларынга дүүшкен

					чогаалдарны баш бурунгаар белеткеп бээр.
	29	Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейи – тыва чоннуң төөгүзүнүң, культурлуг амыдыралының шыгжамыры.	Лекция	Башкының таныштыралгазының дугайында конспект кылыр. Сайгарылглыг чугаага киржир. «Тыва литература болгаш уран чүүлдүн хевирлери» деп конференцияга белеткенир.	Уругларга Национал Музей дугайында медээни чугаалап, презентацияны таныштырар.
Билиг хынаарының кичээлдери (3 ш.)	30-31	Конференция «Тыва литература болгаш уран чүүлдүн хевирлери»	Кичээл-шинчилел	Бот-тускайлаң ажылдаар. Ниити ажык чугаага киржир.	Уругларны бот-тускайлаң ажылдаарыңга, ажылының түңнелин үндүрүп өөрениринге чаңчыктырар.
	32	Хыналда ажыл. Тест / чогаадыкчы ажыл	Кичээл-хыналдаажыл	Чыл дургузунда өөрөнгенинге хыналда ажылды күүседир. Чогаадыкчы ажылды шилилгелиг күүседир (чурукчуруур, чогаадыг бижиир)	Уругларның билиин хынаар, сонуургалын деткиир. Бот-тускайлаң ажылдап өөрөнгенин хынаар.
Түңнел кичээлдер(2 ш.)	33	Ном-биле таныжылга. Р.Б. Ховалыг «Тыва үндезин хеп». Номнун онзагайы болгаш өөредиглиг, кижизидилгелиг ужур-утказы.	Кичээл-таныштырылга	Чаа ном-биле таныжып, сонуургаар. Тыва номнарны садып, чыып номчуур, өг-бүле билбиотеказын чыыр.	Уругларны чаа ном-биле таныштырар. Номчулгага сундулуг болурунга өөредир.
	34	Ажык чугаа: «Чурумалдыг уран чүүлдүн хевирлери болгаш тыва чогаалдың аразында сырый харылзаалы»	Түңнел кичээл	Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн хевирлери – уран чурулга аразында сырый холбаалыг, чаңгыс сорулга күүседип чоруур дээрзин түңнөп чугаалаар.	«Чогаалчы болгаш үе», «Чурукчу болгаш үе» деп темаларны холбап, катаптаашкын кылыр байдалды уругларгатургузар. Чурттуң төөгүзү, чоннун амыдыралының чурукчузу – уран чүүл деп билгенин катаптадыр.

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

9 класс «Чечен чогаал болгаш ырылар»

Программаның кезээ	Кичээл №	Тема	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Башкының ажил чорудулгазы
«Музыка – чоннуң сеткил-сагыжы болгай» (А. Чыргал-оол) (4 шак)	1	Кириилде кичээл. Чогаал болгаш аялга. Программаның уjur-утказы болгаш сорулгалары	Демнежилге кичээли (бинарлыг азы интеграция-кичээл)	Башкының таныштырылгалыг беседазын дыңнаар.	Программаның уjur-утказы болгаш сорулгаларын уругларга таныштырар.
	2	Уран чүүлдүн хевирлеринде тема, идея, сюжеттер болгаш омур-хевирлер дугайында	Кичээл-лекция	Чогаал сөзүглели чогаалчының, чурукчунун, композиторнун номчукчу-биле аразында диалогу, бодалдар солчуушкуну дээрзин билип, шингээди алыр. Дыңнаанын конспектилээр, сайгарылгалыг чугаага киржир.	Уран чүүлдүн хевирлеринде ниити болгаш ылгалдыг чүүлдерин уругларга таныштырар. Улугларның делгем боданып, сайгарылгалыг чугаага киржир таарымчалыг байдалды тургузар.
	3	«Чечен чогаалда аялга» болгаш «аялгада чечен чогаал» деп билиишкин. Чогаадыкчы бодалдың төрүттүнери.	Кичээл-таныжылга	Аялганың кижинин амыдыралынга салдарын илередип өөренир.	Тыва чогаалчыларның ыры апарган шүлүктөрүн өөрениринин чугулазын уругларга таныштырар.
	4	Тываның билдингир композиторлары. Чаа авторлар болгаш ырылар	Кичээл-ыры	Тываның билдингир композиторларының дугайында медээни дыңнаар, кожуунунда, суурунда салым-чаяанныг кижилер дугайын айтырып, сактып бижиир.	Амгы үениң чогаалчылары болгаш композиторларның ырыларын таныштырар.
	5-6	Тыва чоннуң амыдыралында ыры-шоор. Тыва кожамык. Оларның тывылган төөгүзү, тема	Кичээл-сактыышкын	Тыва чоннуң амыдыралында ырының салдарын, оларның онзагайын билип алыр.	«Тыва кожамык» деп ном-биле уругларны таныштырар. Ук номнуң тайылбырлыг номчулгазын кылыр.

		болгаш күүселдезинин аайы-биле онзагайлары.			
	7-8	Маадырлыг тоолдар, оларны ыдарының аяны. Тыва тоолчулар-биле таныжылга.	Кичээл-тоол (көргүзүг)	Тоолдар ыдарының аянын дыңнаар, онзагайын тодарадып өөренир.	Тоолчулар дугайында билигни уругларга таныштырар.
Төөгү болгаш ырылар (6 ш.)	9	Көшкүн аймактарның база тываларның эрте-бурунгу төөгүзүндө ырылары. «Култегин», «Кым сен, Субедей маадыр?» деп шиилерде ырының онзагайы. Ниити ыр болгаш ария дугайында билиг	Кичээл-төөгү	732 чылдар үезинин болуушкун-нарын чураан «Култегин», «Кым сен, Субедей маадыр?» шиилер дугайында болгаш ында ырылар, шимчээшкиннернин онзагайын уруглар билипалыр.	Ыры уран чүүлүнге хамаарышкан теоретиктиг билиглерни уругларга таныштырар, бижиттирер.
	10	Тыва литератураның төрүттүнүп эгелээн чылдары. В.Ш. Көк-оол «Хайыраан бот». Чаа амыдырал, чырыткылыг үелерге чүткүл илереткен ырылар.	Кичээл-концерт	Шииде ырыларның сөстөринин утказын сайгарар, аялгазын дыңнап, мотив дугайында ажык чугаага киржир.	В.Ш. Көк-оолдун «Хайыраан бот» деп шиизинде ырыларны уругларга таныштырар, ырлап Өөредир.
Тываның профессионал композиторлары (4 шак)	11	Профессионал болгаш бот-тывынгыр тыва композиторлар. Б.Чамбыт, А.Хоюгбан, Д.Керттик-оол, С.Базыр-оол, С.Бадыраа. «Саян» ансамбилинин репертуарындан ырылар.	Кичээл-таныжылга	Профессионал болгаш бот-тывынгыр тыва композиторлар дугайында билигни шингээдир.	Профессионал болгаш бот-тывынгыр тыва композиторларның ырыларын уругларга таныштырар.
	12	А.Б. Чыргал-оол – бирги тыва профессионал композитор. Намдары болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы	Кичээл-таныжылга	Бирги тыва профессионал композитор А.Б. Чыргал-оолдун чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжар.	А.Б. Чыргал-оолдун чогаадыкчы ажыл-ижи-биле уругларны таныштырар, чогаалдарының бижилгезин таныштырар.
	13	Владимир Тока, Дамба Хүреш-оол болгаш өске-даа профессионал композитор-	Кичээл-концерт	Владимир Тока, Дамба Хүреш-оол болгаш өске-даа композиторларның чогаалдарын	Шүлүк болгаш аялга деп темага концерт азыкичээл-ужуражылга белеткеп, уругларга таныштырар.

		ларның чогаалдары.		дыңнаар.	
	14	Тываның херээжен композиторлары. А.Йомужаптың ажыл-чорудулгазы.	Кичээл-ужуражылга	Тываның херээжен композиторлары-биле таныжар, оларның чогаадыкчы ажыл-ижиниң дугайында презентацияны көөр.	Тываның херээжен композиторларын уругларга таныштырар. А.Г. Йомужаптың ырларын дыңнаар.
	15	М.Н. Ооржак «Шүлүк болгаш аялга». Автор болгаш номнун сорулгазының дугайында	Кичээл-таныжылга	М.Н. Ооржактың чогаадыкчы ажыл-ижинге хамаарышкан делгелгени көөр.	Башкы, шүлүкчү, шинчилекчи М.Н. Ооржак дугайында медээни уругларга таныштырар.
Шүлүк болгаш ырылар (18 шак)	16	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С.Б. Пюрбю	Кичээл-сактыышкын	Чогаал болгаш аялга. Чогаалчының болгаш композиторнун делегейи ыры-чогаалда.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарыңа уругларны белеткээр.
	17	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С.К. Тока	Кичээл-тураскаал	Чогаал болгаш аялга. Чогаалчының болгаш композиторнун делегейи ыры-чогаалда, шиилерде.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарыңа уругларны белеткээр.
	18	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С. А. Сарыг-оол «Чечен биле Белекмаа»	Кичээл-сайгарылга	Ынакшыл темазының чырыттынганы. Хөйнүн болгаш чаңгыстың сценазы. Монолог – сцена. Овур- хевирлерни, оларның иштики делегейин тургузарыңа, ажыдарда музыканың дээштиг салдары.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарыңа уругларны белеткээр. Либретто деп термин- биле таныштырар.
	19	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. К-Э.К. Кудажы «Дидим салгын», «Россия моя, Тува моя», «Тарлашкын».	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. К-Э.К. Кудажының чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарыңа уругларны белеткээр.

	20	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. М.Б. Кенин-Лопсан «Ыраажы-Хем», «Ынак чуртум – Тыва чуртум».	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. М.Б. Кенин-Лопсаның чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.
	21	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С.С. Сүрүн-оол «Дыңна, Тыва», «Сеңээ алдар, Тыва Республика», «Кара-кара карактар».	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С.С. Сүрүн-оолдун чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.
	22	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ю.Ш. Кюнзегеш «Азас хөлүм», «Мерген хемим», «Төрээн хемим эриинде».	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ю.Ш. Кюнзегештин чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.
	23	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Е.Т. Танова «Агроном», «Ынакшыл» (романс), «Арбай-Хоор».	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Е.Т. Танованың чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.
	24	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. А.А. Даржай «Дагларым», «Тыва өглер», «Юрты», «Авамга».	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустун чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. А.А. Даржайның чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.

	25	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ч.Ч. Куулар «Аъдым», «Өпей ыры», «Доозукчулар вальзы»	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ч.Ч. Кууларның чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүң авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.
	26	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Э.Б. Мижит «Күлтегинниң кыйгызы», «Кызыл, Кызыл», «Чодураалар».	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Э.Б. Мижиттин чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүң авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.
	27	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Н.Ш. Куулар «Даңгына», «Тыва».	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Н.Ш. Кууларның чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүң авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.
	28	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ш.М. Суваң «Оглум чазы», «Дуруяа».	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ш.М. Суваңның чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүң авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.
	29	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. З. А. Намзырай «Барыын-Хемчик чуртумну», «Шончалайым», «Эглип келир куштарым». М.А.Күжүгет «Хем-Белдири»	Кичээл-өөрүшкү	Тываның улустуң херээжен чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. М.А. Күжүгеттин, З.А. Намзырайның чогаадыкчы намдары-биле таныжылга, ырыларын дыңнаар.	Ырының аялгазының болгаш сөзүнүң авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.

	30	Аялга бижиир чогаалчылар. В.Ш. Көк-оол «Байлак чуртум», А.Ч. Тамба-Сүрүң «Шемибажы», К.Ч. Тоюн «Авай», Т.Т. Кызыл-оол «Чаашкын».	Кичээл-өөрүшкү	Аялга бижиир чогаалчылар, оларнын ырылары-биле таныжылга.	Ырынын аялганын болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.
	31	Бичиилерге болгаш улугларга тааланчыг ырылар. Уруглар чогаалчылары Л.Б. Чадамба, Ч.К.Кара-Күскенин ырылары.	Кичээл-өөрүшкү	Л.Б. Чадамба, Ч.К. Кара-Күске оларнын уругларга бижээн чогаалдыры болгаш ырыларын дыңнаар.	Ырынын аялганын болгаш сөзүнүн авторларын дыңнакчы, номчукчу-даа кижитодаргай сактып, чогаал болгаш ыры делегейин билип чурттаарынга уругларны белеткээр.
	32	Шинчилел ажыл. Чогаалдын болгаш аялганын бижииринин онзагайлары	Кичээл-өөрүшкү	“Чогаал болгаш шинчилел ажылы” деп шинчилел ажылдарынын дугайында лекцияны дыңнаар.	Тыва чогаалда болгаш тыва уран чүүлүндө шинчилел ажылдарынын делгелгезин организаастаар, уругларга таныштырар.
	33	Мөөрей: «Кожамыкка кончуг-ла мен». Чер-черлер дугайында ырылар	Кичээл-мөөрей	Өөрөнгени ырылар мөөрейинге киржир.	Уругларнын ырлар салым-чаянын деткиир.
Амгы үенин ырылары (2 шак)	34	Түңнел ажык чугаа: «Амгы тыва шүлүк чогаалынын болгаш ыры уран чүүлүнүн сайзыралы».	Кичээл-түңнел	Чогаалчылар болгаш композиторларнын демниг ажылынын дугайын түңнээр чугаага киржир. Эрткен болгаш амгы үенин деңнелинин сайгарылганын кылыр.	Амгы тыва шүлүк чогаалынын болгаш ырыларнын темалары, чедимчелиг болгаш чедимче чок талаларын түңнээринге таарымчалыг байдалды тургузар.

КИЧЭЭЛ ПЛАННААШКЫНЫ

5 КЛАСС

№	Кичээл темазы	Шагы			Өөренир үеи	Тайылбыр
		Ниити	Хыналда ажыл	Чугаа чору-дулгазы		
1	Кирилде кичээл «Чечен чогаал болгаш улустун аас чогаалы» деп өөредилгенин дугайында билиг. Тыва чогаалдың төөгү, уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый харылзаалы.	1			05.09	
2	Аас чогаалы. Оон ниитилелге уjur-дузаы, кижизидилгелиг болгаш эстетиктиг утка-шынары Улустун чогаадылгазының (фольклорнун) билигни, амыдыралды ханы сайгарып билиринге салдары	1			12.09	
3	Улустун аас чогаалының жанрлары (аймактары). Чогаалдарның тургузуу, төөгүлүг омур-хевирлер.	1			19.09	
4	Тоолчулар болгаш ыраажылар дугайында билиг	1			26.09	
5	Аас чогаалында тыва улустун төөгүзүнүн илереп кээри	1			03.10	
6	Бурун чугаа – миф дугайында билиг Улустун чогаадылгазының (фольклорнун) хевирлери Бурун чугаалар дугайында билиг. Чаңчылдар, оюннар болгаш чурук каасталга, төөгүлүг үндезиннер.	1			10.10	
7	Сөзүглелдернин төрүттүнер чылдагааннары (чылдактары) болгаш Бурун чугааларда билиишकिनер: Үстүү, Ортаа, Алдыы ораннар. Шамбала болгаш Эрлик ораннары. Чер аксы. От, суг, хат.	1			17.10	
8	Бурун чугааларның киржикчилери, омурлар. Улу, буга, шулбус, чылбыга, Амырга-Моос, Өскүс-оол, диирен. Бурун чугааларда билиишकिनер: «Алдын-Өрген», «Чернин-дээрнин шапшылгазы».	1			24.10	
9	Октаргай, Оран-делегей дугайында бурун чугаалар. «Үш мыйгак болгаш Өскүс-оол», «Алдыы оранга четкен уруг», «Дээр динмирээшкени улу алгызындан болур». «Ара-Хөө айда канчап көстүп турарыл». Хакас улустун бурун чугаазы «Ай болгаш Чилбиген»	1			07.11	

10	Халаптар дугайында бурун чугаалар. «Суг халап», «Үш халап»	1			14.11	
11	Кижиге болгаш дириг амытаннар дугайында бурун чугаалар «Кижиге чүге оът чивес болганыл?», «Кымыскай», «Чүге кускун дүне, а үгү хүндүс ушпас болган?», «Эзир оолдары», «Мезил».	1			21.11	
12	Черлер аттарының дугайында бурун чугаалар «Улуг Хайыракан, Биче Хайыракан даглары болгаш Тес-Хем» «Шоорлугой», «Кум-Суу»	1			28.11	
13	Бойдус дугайында бурун чугаалар: «Таңды ээзиниң чагы», «Аңчы кижиниң чер ээзинге ужурашканы», «Челээш кырлаан сыын»	1			05.12	
14	Бурун чугааларның чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери-биле аразында харылзаалы. «Игилчи кижиге дугайында тоолчургу чугаа», «Чадаган канчап тывылганыл?	1			12.12	
15	Шажын чүдүлге болгаш бурун чугаалар: «Үүлөзү бүтпээн беш алышкы», «Соңгу назын», «Хамның күжү чүүл-бүрү», «Мөңгө аржаан, оңмас ыяштар»	1			19.12	
16	Фольклор болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайы. «Диирен-биле шыдыраалаан»	1			26.12	
17	Тыва өгбелерниң хам чүдүлгезинде илби-шиди, хуулгаазын дугайында тоолчургу чугаалар. Хам алгыштары.	1			09.01	
18	М.Б. Кенин-Лопсан – тыва чоннуң сагыш-сеткил культуразының алдын үүжезиниң кадагалакчызы. «Дээр хамның челээш мунган оолдарны алганганы», «Дээрлер уктуг Моңгуш Таргын-Кара деп кадай хамның Таңды ээлериң алганган алгыжы»	1			16.01	
19	Фольклор дылының онзагайы. «Тожу тываларының тоолчургу болгаш төөгү чугаалары» деп ном-биле таныжылга	1			23.01	
20	Фольклор болгаш тыва литература. Тыва шүлүк чогаалының фольклор үндезинии	1			30.01	
21	Кижини долгандыр бойдус болгаш улустуң аас чогаалы Чоннуң амыдыралы – уран чүүлдүн хевирлеринде.	1			06.02	
22	Уран чүүлдүн хевирлериниң эстетиктиг салдары	1			13.02	
23	Бодал күжү – чоннуң чаңчылчаан аас	1			20.02	

	чогаалында, ажил-ижинде. Кижинийн бодалында эки сеткил.					
24	Тыва улустун ырларының темалары.	1			27.02	
25	Оларның төөгүлүг, чурумалдыг, чажыт уткалыг онзагайы.	1			05.03	
26	«Хөөмейжинин хөрээ – чадаган, хөөмейжинин боостаазы – эдиски». Хөөмей болгаш сыгытта төрөөн чер болгаш бойдус темазы	1			12.03	
27	Фольклор болгаш уран чурулга	1			19.03	
28	Улустун аас чогаалында тайбың болгаш найырал темазы	1			02.04	
29	Тыва улустун тоолдарында болгаш тоолчургучугааларында маадырлар. Оларның күчү-күжүнүн дазылы.	1			09.04	
30	Ховар үнүштер болгаш бойдустун бүдүрүлбаазын чүүлдеринин дугайында чугаалар	1		1	16.04	
31	Аас чогаалы болгаш угаан сайзырадылгасы «Тыва чоннун аас чогаалы – эгээрттинмес байлак» деп темалыг шинчилел (төлевилел) күүседире	1			23.04	
32	Билдинмес сөстөр чыып бижээн словарын, «Чаа сөстөр дептерин» белеткээри.	1			30.04	
33	Билдинмес сөстөр чыып бижээн словарын, «Чаа сөстөр дептерин» таныштырары.	1			07.05	
34	Чогаадыкчы ажил-чорудулга: йөрөөлдер, көргүзүглер, ааскыр-сөскүрлер мөөрейи.	1			14.05	
35	Элективтиг курстун ужур-дузазының дугайында ажык чугаа	1	1		21.05	
	Шупту	35	1	1		

КИЧЭЭЛ ПЛАННААШКЫНЫ

6 КЛАСС

№	Кичээл темазы	Шагы			Өөренир үеги	Тайылбыр
		Ниигити	Хыналда ажыл	Чугаа чорудулгазы		
1	Кириилде кичээл Үлегер домактар – улустун аас чогаалының биче жанры	1			05.09	
2	Тыва үлегер домактарны чыып, шинчилеп эгелээниниң айтырыглары. Будуп Б.К – тыва үлегер домактарны чыып тургускан авторларның бирээзи.	1			12.09	
3	«Үлегер сөстө нүгүл чок» Тыва дыл – чоннун культуразының шыгжамыры.	1			19.09	
4	Үлегер сөстөрнүң делгем, ханы уткалы, дылының уран-чечени.	1			26.09	
5	Үлегер домактарның тургузуу, хемчээли	1			03.10	
6	Тыва чоннун төөгүзү болгаш амыдыралы үлегер домактарда. Чогаалдар сайгарылгазы	1			10.10	
7	Тыва болгаш өске чоннарның үзел-бодалының чүүлдешкээн илереткен үлегер домактар	1			17.10	
8	Көшкүн тыва чоннун амыдыралы болгаш шүлүктөр	1			24.10	
9	Үлегер домактар кирген шүлүк чогаалы	1			07.11	
10	Улусчу укурлар болгаш үлегер домактар	1			14.11	
11	Тыва улустун эт-херексел, чер-чурт, төрөл аймакка хамаарышкан, эп-найырал, хүндүткел илереткен үлегер домактары.	1			21.11	
12	Чоннун узак болгаш ханы, делгем угааны – үлегер домактарда. Оларның кижизилгелиг укур-утказы	1			28.11	
13	Тыва проза чогаалында үлегер домактарның ажыглалының онзагайы	1			05.12	
14	Тыва шүлүк чогаалында үлегер домактарның ажыглалының онзагайы.	1			12.12	
15	Шинчилел ажылы: «Тыва чогаалда улустун аас чогаалының ажыглалы»	1	1		19.12	
16	Шинчилел ажылы: «Тыва чогаалда улустун аас чогаалының ажыглалы»	1	1		26.12	
17	Тыва улустун үлегер домактарында кирип турар чоннун философчу бодалдары. «Алды аргалыг, беш мегелиг»	1			09.01	

18	Алды арганың бирээзи – өргүл кылыры. «Чарын эьдин чааскаан чивес, чанында эшке кара салбас».	1			16.01	
19	Алды арганың бирээзи – тергиин мөзү-шынарлыг болуру. «Улуун улчутпас, аныяан алгыртпас», «Чааскаан олургаш, сагыжың шинчиле, хөйнүң аразыңга сөзүң быжыгла».	1			23.01	
20	Алды арганың бирээзи – шыдамык болуру. «Шолук сагыш човадыр, сыяп сагыш суксадыр», «Сөске шын херек, багга доң херек».	1			30.01	
21	Алды арганың бирээзи – кызымак (чүткүлдүг) болуру. «Күзээнин – чедер, сураанын – тывар», «Тайып ужар – даянып турар»	1			06.02	
22	Алды арганың бирээзи – даян кылыры (быжыг угаан). «Боданганы ботка херек», «Сөглээн сөс – керткен ыяш»	1			13.02	
23	Алды арганың бирээзи – мерген угаанныг болуру. «Оолдуг кижии оя сөглээр, кыстыгкижи кыя сөглээр», «Мурнун хынаар, соон истээр»	1			20.02	
24	Хоозун шынар, меге көрүш дугайында бодал. «Кургаг ыяш чулук чок, куруг чугаа дуза чок». Беш мегениң бирээзи – хевир меге. «Кускун кара-даа болза, төлүңге ынак»	1			27.02	
25	Беш мегениң бирээзи – миннишкийн меге. «Кокпага киргенде, койгун чүгүрүк, коданга киргенде, ыт ээрги», «Каарган кас эдергеш, даванын доңурган»	1			05.03	
26	Танып көрүп аары (ылгап билип аары) меге. «Кижии өөделээр, кинчи үстүр», «Дүктүг-даа болза, түлээр, түрөңги-даа болза, сегиир», «Дазылдыг-даа болза, кургаар – дагалыг-даа болза, таяр».	1			12.03	
27	Сагыш-сеткилде меге (хоозун) шынарлар. «Бак сагыш башка халдаар», «Эткен сөс ээзин эргиир»	1			19.03	
28	Угаан-медерелде меге (хоозун). «Кылык ботту човадыр», «Даап сөглээр – тамылыг, танып сөглээр – буянын», «Даг көрбейн, эдээн азынма, суг көрбейн, идиин ужулба»	1			02.04	
29	«Алды аргалыг, беш мегелиг» деп үлегер домактың онзагайы. «Баштай үнген кулакты соңнай үнген мыйыс эртер», «Бак келзе, туттунма, эки келзе, салдынма».	1			09.04	
30	«Боданганы ботка херек»	1			16.04	

31	Үлегер домактарның тургузуунда метафора, деңнелге, гипербола, аллегория аргалары	1			23.04	
32	Үлегер домактарның кижиниң ниити сайзыралынга салдары	1			30.04	
33	Үлегер домактарның кижиниң ниити сайзыралынга салдары	1			07.05	
34	«Чечен – менде, чечек – черде» маргылдаазы (командалар аразынга маргылдаа)	1		1	14.05	
35	«Аныяандан адың камна» деп ажык чугаа	1		1	21.05	
	Шупту	35	2	2		

КИЧЭЭЛ ПЛАННААШКЫНЫ

7 КЛАСС

№	Кичээл темазы	Шагы			Өөренир үези	Тайылбыр
		Ниити	Хыналда ажыл	Чугаа чорудугазы		
1	Кирилде кичээл Чогаал болгаш театр делегейи. Театр дугайында билиг	1			04.09	
2	Театр уран чүүлүнүн онзагай талалары «Амыдырал – театр, а ындакижилер – актёрлар». Тыва театр болгаш баштайгы артистер.	1			11.09	
3	Театр уран чүүлүндө уран чүүлдүн бүгү хевирлеринин каттышканы.	1			18.09	
4	Тыва театр сценазында – «Долуманың хуулгаазыны».	1			25.09	
5	Тыва театр. Тыва уран чүүлтөөгүзүндө онзагай шиилер.	1			02.10	
6	«В.Ш. Көк-оол» аттыг хөгжүм-шии театрының амгы салгалы. Шиилернин онзагайлары болгаш чедишкиннер.	1			09.10	
7	Төрөөн чогаал кичээлинге өөрөнгөн шиилери: Э.Л. Донгак «Буянын амытаннар», Көк-оол В. Ш. «Чаргы», Танова Е. Т. «Илбилиг согун».	1			16.10	
8	Шиилернин кол бодалы, ында көдүрт-түнгөн чидиг айтырыглар, утказы.	1			23.10	
9	Шии чогаалының кол жанрлары: драма, трагедия, комедия. Тыва литературада драманың, трагедияның болгаш комедияның чижектери.	1			06.11	
10	Ниитилелге театр уран чүүлүнүн чырыдыышкын салдары.	1			13.11	
11	Аянын номчулга белеткенири	1			20.11	
12	Шиилерден үзүндүлернин аянын номчулгазы.	1		1	27.11	
13	Басняларны шиижидип ойнаары (шилилгелиг)	1		1	04.12	
14	Кудажы К-Э.К. «Он бир»	1			11.12	
15	Шиинин тема, идеязы, маадырларынга тус-тус үнелелдерни бээри.	1			18.12	
16	Шии чогаалын сайгарарының аргалары. Тема. Көдүрттүнгөн чидиг айтырыг. Идея.	1			25.12	
17	Овур-хевирлер. Авторнун, режиссёрнун чогаадыкчы көрүжү.	1			15.01	

18	Персонажтар дугайында билиг. Персонажтарга характеристика бээри.	1			22.01	
19	Авторнун чогаатканы болгаш херек кырында амыдыралда бар маадырның төөгүзү	1			29.01	
20	Шиинин маадырлары	1			05.02	
21	Монолог. Маадырның иштики делегейи.	1			12.02	
22	Чогаалчының бодалы болгаш режиссёрнун көрүжү.	1			19.02	
23	Ши чогоалында төөгү, ыры-хөгжүм, делегей культуразы, этика болгаш өске-даа эртемнерниң харылзаалы	1			26.02	
24	Тыва театр сценазында очулдурган чогаалдар.	1			04.03	
25	Тывада «Куклалар театрының» ажил- ижи-биле таныжылга.	1			11.03	
26	«Куклалар театрының» бир шиизинге үнелел бижири	1	1		18.03	
27	Ши чогоалының композициязының дугайында катаптаашкын	1			01.04	
28	Арын-баш болгаш хол шимчээшкин- нери. Имнепкөргүзери. Этюд.	1			08.04	
29	Тыва чогаалда төөгү темазында бжиттинген чогаалдар болгаш олар- ның театр сценазында салдынганы.	1			15.04	
30	Бөгүнгү чидиг айтырыглар көдүрген чогаалдар	1			22.04	
31	Реклама	1			29.04	
32	Овур-хевирлерге катаптаашкын	1			06.05	
33	«Баштайгы рольдарывыс»	1		1	13.05	
34	Чечен чогаал болгаш театр – өөредил- гениң, кижизидилгениң чаңгыс кезээ	1			20.05	
		34	1	3		

КИЧЭЭЛ ПЛАННААШКЫНЫ

8 КЛАСС

№	Кичээл темазы	Шагы			Өөренир үеэ	Тайылбыр
		Нийти	Хыналда ажил	Чугаа чорудулгазы		
1	Чурумалдыг уран чүүл дугайында билиг. Тыва Республиканың билдингир чурукчулары. Чурумалдыг уран чүүлдүн хевирлери.	1			06.09	
2	Тываның культуразының хөгжүлдээниң дугайында билиг. Чурукчулар Эвилелиниң төрүттүнгени (1965 чыл) В.Ф. Демин, В.Л. Тас-оол, С.И. Феоктисов, Н.К. Рушев болгаш өскелер-даа.	1			13.09	
3	Каасталга болгаш эт-херексел кылырының уранчүүлү болгаш чурукчу мергежилиниң дугайында.	1			20.09	
4	Ном графиказы. Маадырлыг тоолдар болгаш тыва номнарның чурук каасталгаларының ажилдары. «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей», «Алдай-Буучу», «Ары-Хаан».	1			27.09	
5	Б.С. Дүпчүрнүн чогаадыкчы салым-чаяанының хөйталалы: скульптор, чурукчу, даш чонукчузу, хөгжүм херекселдер чазакчызы, бот тывынгыр композитор, чогаалчы.	1		1	04.10	
6	Чонар-даш уран чүүлү – тыва чоннун культуразының онзагай демдээ. Тываның билдингир даш чонукчулары.	1			11.10	
7	Бай-Тайга кожуун, Кызыл- Даг суур – даш чонукчуларының чурту.	1			18.10	
8	Тываның херэежен даш чонукчулары. Л.Х. Иргит «Тываның орден-хавыяалыг херэеженнери». Ийиги эге: Ус-шевер даш чонукчулары. Салым-чаяан салгал дамчыыр.	1			25.10	
9	Фотограф – төөгүнүн херечизи. Тываның билдингир фотографтары. «Улуг өскерлишкиннерниң херечизи» В.П. Ермолаевтиң Кызыл хоорай дугайында чуруктары	1			08.11	
10	«Чурукчунун хуулгаазын бийири». Чурукчуларның чогаадыкчы ажил-ижи-биле таныжылга.	1			15.11	
11	«Чогаалчының хуулгаазын делегейи». Чогаалчыларның чогаадыкчы ажил-ижи-биле таныжылга.	1			22.11	
12	Хаяда чурумалдыг бижиктер. Оларның чечен чогаалдың болгаш уран	1			29.11	

	чурулганың сайзыраарына салдары					
13	Уран чурулга хевирлериниң ниитилелдин үзел-бодалын деткиириниң айтырыглары	1			06.12	
14	Алдан-маадырларның төөгүзү уран чүүлдүн хевирлеринде.	1			13.12	
15	«Алдан-Маадыр өгбелерге тураскаал». Чуруктар, тураскаалдар, шии, кино-чурук, чогаалдар-биле таныжылга.	1			20.12	
16	Кожа-хелбээ Хакас болгаш Алтай чоннарның билдингир чогаалчылары болгаш чурукчулары	1			27.12	
17	Надя Рушева – чырыш кырган сылдыс.	1			10.01	
18	Тыва номнарының чурук каасталгазының дугайында билиг. Ш.М. Суван, Н.Ш. Куулар, М.А. Күжүгет болгаш өскелерниң-даа номнарының чурук каасталгазы.	1			17.01	
19	Тыва культураның хөгжүлдезинге үлүүн кирипчоруур билдингир культура ажылдакчылары. Чурукчулар Н.К. Шалык болгаш Ш.У. Чурук.	1			24.01	
20	Шиилерниң кино-чуруунуң көрүлдези (шилилге-биле)	1			31.01	
21	Шиилерниң кино-чуруунуң көрүлдези (шилилге-биле)	1			07.02	
22	Тыва улустуң эт-херексел кылырының уран чүүлү: чазаныры, хээлээри, даараныры, каастаары, шуткууру. Тыва литературада хээлер дугайында чогаалдар.	1			14.02	
23	Улустуң чаңчылчаан ажыл-ижи чогаалдарда болгаш уран чурулгада.	1			21.02	
24	Улустуң чаңчылчаан ажыл-ижи чогаалдарда болгаш уран чурулгада.	1			28.02	
25	Портрет чуруунуң онзагайы. Р.М. Балган – амгы үениң салым-чаяанныг тыва чурукчузу.	1			06.03	
26	Тыва чогаалчыларның портреттери, оларның ажыл-ижинге тураскааткан пособие, номнар. Ном «Тыва Республиканың чогаалчылары»	1			13.03	
27	Компьютерлиг графика. Номнарның чурук каасталгазы-биле таныжылга. «Үш чүүл эртемнигоол», «Алдын-Кушкаш», «Инек-Сокпа»	1			20.03	
28	Уран чурулга	1			03.04	
29	Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейи – тыва чоннуң төөгүзүнүң, культурлуг	1			10.04	

	амыдыралының шыгжамыры.					
30	Конференцияга белеткел «Тыва литература болгаш уран чүүлдүң хевирлери»	1			17.04	
31	Конференция «Тыва литература болгаш уран чүүлдүң хевирлери»	1			24.04	
32	Хыналда ажыл. Тест / чогаадыкчы ажыл	1	1		08.05	
33	Ном-биле таныжылга. Р.Б. Ховалыг «Тыва үндезин хеп». Номнуң онзагайы болгаш өөредиглиг, кижизидилгелиг ужур-утказы.	1			15.05	
34	Ажык чугаа: «Чурумалдыг уран чүүлдүң хевирлери болгаш тыва чогаалдың аразында сырый харылзаалыы»	1		1	22.05	
	Шупту	34	1	1		

КИЧЭЭЛ ПЛАННААШКЫНЫ

9 КЛАСС

№	Кичээл темазы	Шагы			Өөрөнир үеи	Тайылбыр
		Ниити	Хыналда ажыл	Чугаа чору- дулгазы		
1	Кирилде кичээл. Чогаал болгаш аялга. Программаның ужур-утказы болгаш сорулгалары	1			02.09	
2	Уран чүүлдүн хевирлеринде тема, идея, сюжеттер болгаш омур-хевирлер дугайында	1			09.09	
3	«Чечен чогаалда аялга» болгаш «аялгада чечен чогаал» деп билиишкин. Чогаадыкчы бодалдың төрүттүнери.	1			16.09	
4	Тываның билдингир композиторлары. Чааавторлар болгаш ырылар	1			23.09	
5	Тыва чоннун амыдыралында ыры-шоор.	1			30.09	
6	Тыва кожамык. Оларның тывылган төөгүзү, тема болгаш күүселдезиниң аайы-биле онзагайлары.	1			07.10	
7	Маадырлыг тоолдар, оларны ыдарының аяны.	1			14.10	
8	Тыва тоолчулар-биле таныжылга	1			21.10	
9	Көшкүн аймактарның база тываларның эрте-бурунгу төөгүзүндө ырылары. «Култегин», «Кым сен, Субедей маадыр?» деп шиилерде ырының онзагайы. Ниити ыр болгаш ария дугайында билиг	1			11.11	
10	Тыва литератураның төрүттүнүп эгелээн чылдары. В.Ш. Көк-оол «Хайыраан бот». Чаа амыдырал, чырыткылыг үелерже чүткүл илереткен ырылар.	1			18.11	
11	Профессионал болгаш бот-тывынгыр тывакомпозиторлар. Б.Чамбыт, А. Хоюгбан, Д.Кертик-оол, С.Базыр-оол, С.Бадыраа. «Саян» ансамбилиниң репертуарындан ырылар.	1			25.11	
12	А.Б. Чыргал-оол – бирги тыва профессионал композитор. Намдары болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы	1			02.12	
13	Владимир Тока, Дамба Хүреш-оол болгаш өске-даа профессионал композитор-ларның чогаалдары.	1			09.12	
14	Тываның херээжен композиторлары. А.Йомужаптың ажил-чорудулгазы.	1			16.12	
15	М.Н. Ооржак «Шүлүк болгаш аялга». Автор болгаш номнун сорулгазының дугайында	1			23.12	

16	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С.Б. Пюрбю	1			30.12	
17	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С.К. Тока	1			13.01	
18	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С. А. Сарыг-оол «Чечен биле Белекмаа»	1			20.01	
19	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. К-Э.К. Кудажи «Дидим салгын», «Россия моя, Тува моя», «Тарлашкын».	1			27.01	
20	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. М.Б. Кенин-Лопсан «Ыраажы-Хем», «Ынак чуртум – Тыва чуртум».	1			03.02	
21	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. С.С. Сүрүң-оол «Дыңна, Тыва», «Сеңээ алдар, Тыва Республика», «Жара-кара карактар».	1			10.02	
22	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ю.Ш. Кюнзегеш «Азас хөлүм», «Мерген хемим», «Төрээн хемим эриинде».	1			17.02	
23	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Е.Т. Танова «Агроном», «Ынакшыл» (романс), «Арбай-Хоор».	1			24.02	
24	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. А.А. Даржай «Дагларым», «Тыва өглер», «Юрты», «Авамга».	1			02.03	
25	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ч.Ч. Куулар «Аьдым», «Өпей ыры», «Доозукчулар вальзы»	1			09.03	
26	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Э.Б. Мижит «Күльтегинниң кыйгызы», «Кызыл, Кызыл», «Чодураалар».	1			16.03	
27	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Н.Ш. Куулар «Даңгына», «Тыва».	1			23.03	
28	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. Ш.М. Суваң «Оглум чазы», «Дуруяа».	1			06.04	
29	Тываның улустуң чогаалчыларының ыры апарган шүлүктери. З.А. Намзырай «Барыын-Хемчик чуртумну», «Шончалайым», «Эглип келир куштарым». М.А. Күжүгет «Хем-Белдири»	1			13.04	

30	Аялга бижиир чогаалчылар. В.Ш. Көк-оол «Байлак чуртум», А.Ч. Тамба-Сүрүң «Шеми бажы», К.Ч. Тоюн «Авай», Т.Т. Кызыл-оол «Чашкын».	1			20.04	
31	Бичиилерге болгаш улугларга тааланчыг ырылар. Уруглар чогаалчылары Л.Б. Чадамба, Ч.К. Кара-Күскениң ырылары.	1			27.04	
32	Шинчилел ажыл. Чогаалдың болгаш аялганың бижииринин онзагайлары	1	1		04.05	
33	Мөөрей: «Кожамыкка кончуг-ла мен». Чер-черлер дугайында ырылар	1			11.05	
34	Түңнел ажык чугаа: «Амгы тыва шүлүк чогаалының болгаш ыры уран чүүлүнүн сайзыралы».	1		1	18.05	
		34	1	1		

ПРОГРАММАНЫ БОТТАНДЫРАР ӨӨРЕДИЛГЕ-МЕТОДИКТИГ АЙТЫРЫГЛАР

Программаны боттандыраарыңа библиотека фондузу, өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар, чугула херектиг өөредилге-методиктиг комплект эргежок чугала. Санитар-эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга (СанПиН 2.4.2.178-02) материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери дүүшкөн турар.

Библиотека фондузу (ном парлалгазы)

Чечен чогаал номнары.

Школаның ном саңы: «Классик чогаалчылар». Тыва чогаалчыларның тыва дылда чогаалдары.

Тайылбыр-энциклопедиялыг литература: литературлуг терминнер словарьлары, литературлуг энциклопедиялар, этимологтуг словарь, орус-тыва тайылбыр словарьлар, аныяк филологтуң словари, аас чогаал словари болгаш оон-даа өске.

Класстан дашкаар номчулга номнары.

Парламал көргүзүг материалдары

Тыва чогаалчыларның портреттери (хөрөк чуруктары), таблицалар. Чогаалчыларның намдарыңа болгаш тыва чогаал хөгжүлдезинге хамаарышкан көргүзүг материалдары (альбомнар, буклеттер). Чуруктарлыг (аас, бижимел чугаа сайзырадылгазыңа) үлелге материалдары.

Медээ-коммуникативтиг курлавыр

Электроннуг номнар, электроннуг библиотека. Чогаалчылар дугайында электроннуг тайылбыр-энциклопедиялыг литература.

Үн-көргүзүглүг пособиелер: чогаалчылар дугайында презентациялар, тыва чогаалчыларның чечен чогаалдарының очулгалары, тыва чогаалчыларның чогаадыкчы намдарының дугайында видеофильмнер. Чогаалчыларның үн бижидилгези (архив материалдары). Чогаалдың бүгү адырларыңа аудиобижилге болгаш үннүг номнар.

Эртемге дүүштүр өөредиглиг экскурсиялар чорудар объектилер:

Тыва Республиканың «Алдан-маадыр» аттыг национал музейи;

Тываның В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театры;

Чөөн-Хемчик кожуунда Тыва Республиканың «Алдан-маадыр» аттыг национал музейиниң салбыры «М. Буян-Бадырғы» аттыг чурт шинчилел музейи;

Тываның күрүне университединиң литературлуг музейи;

Өвүр кожууннун Дус-Даг школазында С. Сарыг-оол аттыг музей;

Каа-Хем кожууннун Сарыг-Сеп № 2 школазында С.К. Тока аттыг музей;

Политиктиг шаажыналга таварышканнарның «Мемориал» музейи;

Чогаалчыларның өскөн-төрөөн черлеринде мемориалдыг самбыралар, көжээ-тураскаалдар.

Өөредилге-методиктиг немелде литература

Өөредилге номнары, ажылчын кыдарыыштар

1. Кужугет М. А., Ооржак Л. Х., Чамзырын Е. Т., А .С. Шаалы. Төрөөн чогаал 5 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2013. – 224 ар.

2. Ооржак Л. Х. Төрээн чогаал. Ажылчын кыдырааш. 5 класс. Ниити өөрөдилге организацияларының өөреникчилеринге пособие. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2014. – 56 ар.

Методиктиг литература:

3. Алдын-оол Х. С. Аянынг номчулга. Башкыларга дузалал ажыл. [Выразительное чтение]. – Кызыл: ТывНУЧ, 1983. – 43 с.

4. Кызыл-оол В. С. Методиктиг сүмелер. Бешки класстың «Төрээн чогаал» ному-биле ажылдаар башкыларга дуза. [Методические указания к учебнику «Родная литература» для 5 класса]. – Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 133 с.

5. Монгуш А. М. Методические указания к учебнику «Родная литература» для 5 класса. Пособие для учителей. – Кызыл: ТКИ, 1984. – 79 с.

6. Ооржак Л. Х. ӨФКС: тыва чогаал эртемин школага башкылаарының айтырыглары. – Кызыл: НШХИ, 2007. – 64 с.

7. Ооржак Л.Х. Чогаадыг бижидип өөрөдири. Методиктиг сүмелер. – Кызыл: НШХИ, 2020. – 47 с.

8. Ооржак М. Н. Чогаадыг бижиириниң аргалары [Учебно-методические материалы для учителей тувинского языка и литературы] / М. Н. Ооржак. – Кызыл, 2003. –102 с.

9. Сундуп Д. Ч. Методика преподавания тувинского устного народного творчества в школе. Пособие для учителей. – Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 126 с.

10. Херел А. Х. Выразительное чтение. Учебно-методические материалы для учителей тувинского языка и литературы. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2007. – 79 с.

11. Чамзырын Е. Т. Тыва литературага класстан дашкаар ажылдар. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2015. – 158 с.

12. Чамзырын Е. Т. Теория и методика обучения родной (тувинской) литературе. Методическое пособие для учителей тувинского языка и литературы общеобразовательных учреждений. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2005. – 128 с.

13. Чамзырын Е. Т. Внеклассная работа по тувинской литературе: литературные олимпиады, конференции, вечера, диспуты. Учебно-методические материалы для учителей тувинского языка и литературы. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2010. – 174 с.

14. Чамзырын М. Ч. Самагалдай ортумаң школазы: Арга-дуржулга, дилээшкиннер, класстан дашкаар ажылдар [Самагалдайская средняя школа: Опыт работы, поиски, внеклассные работы]. – Кызыл: Билиг, 1998. – 99 с.

15. Чогаадыгга канчаар белеткенирил? [Как подготовиться к написанию сочинения?] /сост. М. В. Бавуу-Сюрюн, Е. Т. Чамзырын. – Кызыл: РИО ТувГУ, 1999. – 16 с.

16. Шожал З. О. Вспомогательный материал для учителей, работающих по учебнику «Родная литература» 5 класс. – Кызыл: Аныяк, 2013. – 156 с.

Немелде литература:

1. Будуп Б. К. Тыва үлегер домактар болгаш чечен сөстөр / –Кызыл: Тувинское книжное издательство им. Ю. Кюнзегеша, 2010. – 122 с.

2. Даржай А. А. Шүлүкчүнүң демдеглелдеринден // Улуг-Хем. – 1992. – № 1. – С. 127-137.

3. Донгак У. А. Древнееврейские эпитафии и лирическая поэзия тувинцев // Turkolog. Тюрколог. Публ. – Казань, 1992 г.

4. История тувинской литературы. I том. Истоки. Литература Тувинской Народной Республики (1921–1944) [отв.ред. К. А. Бичелдей]: редкол.: Л. С. Мижит (рук.

проекта) [и др.]; Тувинский институт гуманитарных исследований. – Новосибирск: Издательство СО РАН, 2013. – 266 с.

5. Калзан А. К. Тувинская литература. Учебник для 8-10 классов средней школы. – Кызыл: ТКНИ, 1989. – 284 с.

6. Кенин-Лопсан М. Б. Магия тувинских шаманов. – Кызыл: Тув. кн. издательство, 1993. – 19 с.

7. Кенин-Лопсан М. Б. Обрядовая практика и фольклор тувинского шаманства. Конец XIX – начало XX в. – Новосибирск: Наука: Сиб. отд-ние, 1987. – 163 с.

8. Комбу С. С. Тувинская литература. – Новосибирск: Наука, 2012. – 360 с.

9. Күлтегин: Мөңгө даштың сарыны: (Орхон-Енисей бижимелдеринин тураскаалдары VI–VIII в.в.) Күлтегин: Поэзия вечного камня (Памятники орхон-енисейской письменности VI–VIII в.в.) / сост. З. Б. Самдан, вступ.статья на тув.языке Ю. Л. Аранчына и З. Б. Самдан, вступ.статья и коммент. на рус.яз. И. В. Стеблевой, перев. с древнетюркск. На тув.яз. Д. А. Монгуша, поэт.переводы А. Даржая, Ю. Кюнзегеша, А. Преловского. – Новосибирск.: Наука, 1976.

10. Кужугет М. А. Литературное краеведение. Учебно-методическое пособие для учителей тувинского языка и литературы. – Кызыл: РИО ТывГУ, 2014. – 104 с.

11. Кыргыз З. К. Песенная культура тувинского: монография / З. К. Кыргыз; Науч. ред. И. В. Мациевский; Тув. НИИ яз., лит. и истории. – Кызыл: Тув. кн. издательство, 1992. – 144 с.

12. Матпаадыр. Уругларга аас чогаалы. / сост. С. М. Орус-оол, Р. С. Чакар. – Кызыл: ТывНУЧ, 2006. – 318 с.

13. Мижит Л. С. Древнетюркские трехстишия как один из истоков тувинского поэтического жанра ожук дажы // Материалы международной конференции, посвященной 280-летию открытия древнетюркских памятников. – Абакан, 2001. – С. 65-75.

14. Мижит Л. С. К вопросу об эпитафийной лирике древних тюрков // Письменное наследие тюрков. Материалы международного симпозиума, посвященного 110-летию дешифровки орхон-енисейской письменности. – Кызыл, 2003. – С. 85-88.

15. Мижит Л. С. Ожук дажы – делегейниң хензиг хевири // Ожук дажы. Тувинские трехстишия. Антология / сост., вступ. ст., прим. и комм. Л. Мижит. – Кызыл: Тувинское книжное издательство им. Ю. Кюнзегеша, 2004. – С. 4-44.

16. Мижит Л. С. Триади́чные образы в религиозно-мифо-логических представлениях тувинцев // Ученые записки ТИГИ. Вып. XIX. – Кызыл, 2002. – С. 247-257.

17. Мижит Л. С. Тувинские загадки-триады // Сибирь – единое фольклорно-литературное полиэтническое пространство. – Улан-Удэ, 2006. – С. 160-165.

18. Мижит Л. С. Числовая символика в тувинской фольклорно-литературной традиции // Ученые записки ТИГИ, 2004. – Вып. XX. – Кызыл, 2004. – С. 239-251.

19. Самдан З. Б. «Көжээлерде бижи́ктиң чажыды. – Новосибирск, 2003. – С. 64-78.

20. Сундуп Д. Ч. Тыва улустун аас чогаалын школаларга өөредиринин методиказы. – Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 126 с.

21. Тогу́й-оол А. С. Исследования. Научный труд о стихо-сложении и о тувинском устном народном творчестве / А. С. Тогу́й-оол – Кызыл: Тув.книжное изд-во, 2001. – 96 с.

22. Тувинские героические сказания / сост. С. М. Орус-оол. – Новосибирск: Наука, 1997. – 584 с.

23. Тувинские народные сказки / сост. З. Б. Самдан. – Новосибирск: ВО «Наука», Сибирская издательская фирма, 1994. – 456 с.
24. Тыва кожамыктар – Кызыл: Республиканская типография, 2005. – 194 с.
25. Тыва литература талазы-биле эртем статьяларының чыындызы. Башкыларга дузаламчы [Сборник научных статей о тувинской литературе]. – Кызыл: НШХИ, 2006. – 67 с.
26. Тыва литература талазы-биле эртем-методиктиг статья-ларының чыындызы. II кезээ. Башкыларга дузаламчы. [Сборник научных статей о тувинской литературе]. – Кызыл: НШХИ, 2010. – 52 с.
27. Тыва маадырлыг тоолдар. Т.1. / сост. С. М. Орус-оол. – Кызыл: ТывНУЧ, 1990. – 271 с.
28. Тыва Республиканың чогаалчылары / сост. М. Б. Ховалыг. – Кызыл: ТывНУЧ, 2000. – 54 с.
29. Тыва тывызыктар / сост. Г. Н. Курбатский – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 2002. – 255 с.
30. Тыва үлегер домактар болгаш чечен сөстөр / сост. Б. К. Будуп – Кызыл: ТывНУЧ, 2010. – 121 с.
31. Тыва улустуң алгыш-йөрээлдери / сост. З. К. Кыргыс – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1990. – 144 с.
32. Тываның чогаалчылары – Писатели Тувы / сост. М. Б. Ховалыг – Кызыл: ТывНУЧ, 2001. – 66 с.
33. Чамзырын Е. Т. Теория и методика обучения родной (тувинской литературе). Методическое пособие для учителей тувинского языка и литературы общеобразовательных учреждений. – Кызыл: РИО ТывГУ, 2005. – 128 с.
34. Чамзырын Е. Т. Этнопоэтические особенности тувинской детской прозы. Монография. – Кызыл: РИО ТывГУ, 2009. – 157 с.

Словарьлар

1. Древнетюркский словарь. / под ред. В. М. Наделяева и др.– Л.: Наука, 1969. – 676 с.
2. Краткий словарь литературоведческих терминов / под ред. Л. И. Тимофеева, С. В. Тураева. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
3. Литература в школе от А до Я. 5-11 класс. Энциклопедический словарь-справочник. – М.: Дрофа, 2006. – 720 с.
4. Монгуш Д. А. Русско-тувинский словарь. – М.: Русский язык, 1980. – 664 с.
5. Ондар Б. К. Краткий словарь гидронимов Тувы. – Кызыл: ТывНУЧ, 1995. – 44 с.
6. Ондар Б. К. Топонимический словарь Тувы. – Абакан: Изд-во ХГУ им. Н. Ф. Катанова, 2004. – 255 с.
7. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. I: А, Б, В, Г, 2002. – 432 с.
8. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. II: Д, Е, И, Й, 2003. – 388 с.
9. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. III: К, Л, 2004. – 440 с.
10. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. IV: М, Н, О, Ө, П, 2008. – 442 с.
11. Тыва дылдың орфографтыг словары. – Кызыл: ТывНУЧ, 1967. – 447 с.

12. Толковый словарь тувинского языка / под. ред. Д. А. Монгуша. – Новосибирск: Наука. – Т. I: А-Й, 2003. – 599 с.
13. Толковый словарь тувинского языка / под. ред. Д. А. Монгуша. – Новосибирск: Наука. – Т. II: К-С, 2011. – 798 с.
14. Хертек Я. Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь / Я. Ш. Хертек. – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1985. – 299 с.
15. Хертек Я. Ш. Тувинско-русский фразеологический словарь / Я. Ш. Хертек. – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1975. – 204 с.

Электроннуг курлавыр

1. Актуальные проблемы преподавания родного языка // URL: <http://infourok.ru/> (дата обращения: 13.06.2019).
2. ГБНИОУ «Тувинский институт гуманитарных и прикладных социально-экономических исследований при правительстве Республики Тыва» // URL: <http://tigpi.ru/> (дата обращения: 19.11.2020).
3. ГБНУ МОиН РТ «Институт развития национальной школы» // URL: <http://irnsh.ru/> (дата обращения: 17.11.2020).
4. ГБУ РТ «Национальный музей Республики Тыва имени Алдан-Маадыр» / URL: <http://museum.tuva.ru/> (дата обращения: 06.05.2018).
5. ГБУ «Центр развития тувинской традиционной культуры и ремесел» / URL: <http://tuvancenter.com/o-nas/> (дата обращения: 17.11.2020).
6. Детский литературный сайт «Радуга Тувы» // URL: <http://tuvacheleesh.ru/> (дата обращения: 23.02.2019).
7. Литературно-художественное издание «Улуг-Хем» // URL: <http://www.ulughem65.html>. (дата обращения: 23.02.2019).
8. Молодые писатели Тувы // URL: <https://vk.com/molodyepisatelituvy/> (дата обращения: 14.11.2019).
9. Научно-популярный и методический журнал Башкы // URL: <https://bashky.ru/> (дата обращения: 14.11.2019).
10. Сайт Ассоциации учителей тувинского языка и литературы Республики Тыва // URL: <https://tyvadyl.ru/ru/assocziacziya/> (дата обращения: 11.02.2020).
11. Сайт ГАОУ ДПО «ТИПО», РУМО учителей родного языка и литературы // URL: <http://www.ipktuva.ru/> (дата обращения: 19.11.2020).
12. Сайт Тываның чогаалчылары. Эртем-методиктиг, өөрөдигелиг сайт // URL: <http://pisateli-tuvu.ru> (дата обращения: 11.02.2020).
13. Федеральные государственные образовательные стандарты // URL: <https://fgos.ru/> (дата обращения: 22.11.2019).
14. Федеральный институт развития образования (ФИРО) РАНХиГС. Конкурс «Всероссийский мастер-класс учителей родного, в том числе русского, языка в 2020 году» // URL: firo@tanpera.ru (дата обращения: 11.02.2020).
15. Фестиваль педагогических идей // URL: <http://festival.1september.ru> (дата обращения: 24.06.2019).
16. Электронный журнал «Новые исследования Тувы» // URL: <http://www.tuva.asia>. (дата обращения: 17.11.2020).
17. Электронный корпус текстов тувинского языка // URL: <http://www.tuvancorpus.ru/> (дата обращения: 17.11.2020).